

NESİM OVADYA İZRAİL

24 NİSAN 1915

İSTANBUL, ÇANKIRI,
AYAŞ, ANKARA

ԱՅՍ ԳԻՐՔԻՆ ՄԷՋ ՌՈՒԲԷՆ ՍԵՒԱԿԻ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ
ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ ԿԱՐԳ ՄԸ ՃՇՂՈՒՄՆԵՐ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԶԻՆԻՆԿԻՐԵԱՆ

ՆԻՍ

2013

NESIM OVADYA IZRAIL

24 NISAN 1915

**ISTANBUL, ÇANKIRI,
AYAS. ANKARA**

ՆԵՍԻՄ ՕՎԱԾԵԱ ԻԶՐԱԻԼ

24 ԱՊՐԻԼ 1915

ՊՈԼԻՍ, ՉԱՆԿԻՐԸ, ԱՅԱՇ, ԱՆԳԱՐԱ

ՊՈԼԻՍ 2013

(ԹՐՔԵՐԷՆ ԳԻՐՔ 584 էջ)

ԱՅՍ ԳԻՐՔԻՆ ՄԷՁ ՌՈՒԲԷՆ ՍԵԻԱԿԻ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ
ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ ԿԱՐԳ ՄԸ ՃՇՂՈՒՄՆԵՐ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՉԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

ՆԻՍ

2013

~ 1 ~

Թրքերէնէ թարգմանութիւն

ՆԵՍԻՄ ՕՎԱՏԵԱ ԻԶՐԱԻԼ

24 ԱՊՐԻԼ 1915

ՊՈԼԻՍ, ՉԱՆԴԸՐԸ, ԱՅԱՇ, ԱՆԳԱՐԱ

ՊՈԼԻՍ 2013

(ԹՐԹԵՐԷՆ ԳԻՐԹ 584 էջ)

Այս գիրքին մէջ, Ռուբէն Սեւակի վերաբերեալ գրութիւններու մասին
կարգ մը ճշդումներ

Գրքին հեղինակին բաց նամակ.

Յարգելի Նեսիմ Օվատիս Իսրաիլ

Պոլիս

6.11.2013-ին Պոլսէն recommané-ով ուղարկուած

<<24 ապրիլ 1915>> վերտարութեամբ Ձեր գիրքը՝ 14.11.2013-ին
շնորհակալութեամբ ստացայ...

Ինձ համար այս գիրքը, ֆրանսերէն արտայայտուիմ
<<monumentale>> կոթողային գործ մըն է: Սրտանց շնորհաւորու-
թիւններս կը յայտնեմ :

Ես, հայ գրողներու եւ պատմագետներու կողմէ <<24 ապրիլ 1915>> մասին այսքան խոր պրպտումներով գիրք մը հրատարակուած ըլլալուն տեղեակ չեմ...

Խնդրեմ, մտածեցէք անգամ մը. Ի՞նչ ցաւալի վիճակ է...

Հայ գրողները, հայ ազգին մահուան վճիռը եղող <<24 ապրիլ 1915>>ի մասին ձեզի չափ այս ցեղասպանութեան խորքը չեն կրցած իջնել եւ այսքան վաւերագրական գիրք մը չեն կրցած հրատարակել...

...<<24 ապրիլ 1915>> վերտառութեամբ Ձեր գիրքը ամէն մէկ հայ շատ ուշադրութեամբ կարդալը պէտք է...

Ձեր գրքին մէջ ինծի ամենէն աւելի հետքերը մասերէն մէկը, բնական է Ռուբէն Սեւակի մասին գրուածներն են...

Այս էջերուն մէջ Ռուբէն Սեւակի մասին տրուած տեղեկութիւններուն համար կարգ մը լուսաբանութիւններ կատարել կուզեմ...

...482 էջին մէջ գրուած է թէ՛ << *Միլիվրիցի Չիլինկիրեան ընտանիքին տնտեսական վիճակը, իրենց զաւակը Ռուբէնը Եւրոպա ուսանելու դրկելու յարմար չէր*>>: Այս հարցը՝ 1907-ին Ռուբէն Սեւակին, Պոլսոյ պատրիարք Օրմանեանին դրկած եւ Պատրիարքէն օգնութիւն խնդրող երկու նամակները, կարգ մը գրողներուն շատ սխալ մեկնաբանած ըլլալուն հետեւանքներն են..

...Իրականութիւնները բացատրելու պիտի ջանամ ...

Ռուբէն Սեւակի Միլիվրիցի ընտանիքը ունեւոր ընտանիք մըն էր...

Չիլինկիրեան ընտանիքին Միլիվրիի մէջ ունեցած կալուածներու եւ հողերու կալուածաթուղթերուն (TAPU) թիւը տասը հատէն աւելի

են : (Այս TAPU-ները այսօր կը գտնուին Cagnes sur Mer-ի Յովհաննէս եւ Իրմա Չիլինկիրեանի յիշատակի տան մէջ)

Այս մասին նույնիսկն Ռուբէն Սեւակի գրութիւնը նշենք՝ իր ընկերոջը Հրանտ Նազարեանցին գրած նամակէն հատուած մը՝ *<< Եթէ բժիշկ եղած չըլլայի, ամենամեծ փափաքս էր երկրագործ ըլլալ, ու նույնիսկ դեռ հիմայ ամենավերջին փափաքս է օր մը կարենալ գիւղ քաշուիլ ու կեանքիս վերջին տարիները դաշտերուս ու հողերուս վրայ անցնիլ լռութեան ու բնութեան մէջ...>>* Լոզան, 29 ապրիլ 1912, Ռուբէն Սեւակ

Ռուբէն Սեւակ 1905-ին Լոզանի համալսարանը գնաց, բժշկութիւն ուսանելու՝ հօրը արտօնութեամբ եւ հօրը թիկունքովը, առանց ուրիշ մէկու օգնութեան :

Այս մասին Ռուբէն Սեւակի քրոջ Հայկանոյշ Չեվիքեան-Չիլինկիրեանի յուշերը՝ 1966-ին Պոլսոյ մէջ եւ 1979-ին Աթէնքի մէջ ձայնագրեցի : Հայրը՝ Յովհաննէս Յ. Չիլինկիրեան, Ռուբէնը Եւրոպա չուղարկած, անոր սա խօսքերը կըսէ՝ *<<Քեզի <<կոյս>> կը դրկեմ... <<կոյս>> պիտի վերադառնաս>>...*

...Բայց երիտասարդութիւնը հրաման մտիկ չ'ընէր եւ սերը՝ օրէնքներու չ'հպատակիր...եւ Ռուբէն Սեւակը Լոզանի մէջ գերմանացի աղջկայ մը կը սիրահարուի... եւ այս լուրը՝ հօրը ականջը կը հասնի, հայրը շատ կը բարկանայ... *<<Այլեւս ան իմ գաւակս չէ>>* կըսէ եւ Լոզան Ռուբէնին ուղարկած դրամը կը կտրէ...

Եւ Լոզանի մէջ, այս պատճառով, շատ նեղութեան կը մատնուի Ռուբէնը... Եւ այդ շրջաններուն էր որ Ռուբէն Սեւակը Պոլիս Օրմանեան պատրիարքին օգնութիւն խնդրող նամակները կուղարկէ :

1960-ներուն Պոլսոյ մէջ, պատմագէտ Գեորգ Բամուզչեանը, պատրիարքարանի արխիւներուն մէջ գտած Ռուբէն Սեւակին

Օրմանեանի գրած նամակները՝ Պոլսոյ հայկական մամուլին մէջ կը հրատարակէ...

Այս գրութիւնները կարդացող Սօֆիա բնակող մօրեղբայրս՝ Գեորգ Փիլիպոսեան ու հօրս զարմիկը՝ պոլսաբնակ Յակոբ Չընար-Չիլինկիրեան, Պոլսոյ <<Քուլիս>> թերթին մէջ հրատարակած գրութիւններով Գեորգ Բամուքչեանին դէմ ելան...

Եւ ըսին թէ՛ <<Ռուբէն Սեւակին ընտանիքը ունենոր ընտանիք մըն էր... Այս նամակները՝ Ռուբէն Սեւակինը չեն կրնար ըլլալ>>... Որովհետեւ այս ազգականներս, Ռուբէն Սեւակին հօր, իր տղուն գերմանացի աղջկայ մը սիրահարուած ըլլալուն բարկանալով, անոր դրկած դրամի յատկացումը դադրեցնելուն տեղեակ չէին...

482 էջին մէջ կրկին գրուած է թէ՛ <<Հէլէնը համալսարանը մանկավարժութիւն կուսանէր>> HELENE MARIA APELL (ծնեալ 1890) ERFURT-ցի իր ընտանիքին կողմէ Լոզան ուղարկուած էր, այդտեղի (այսօրուան իմաստով FINISHING SCHOOL ըսուած) երիտասարդ աղջկանց վարժարանը:

Լոզանի այս աղջկանց վարժարանը՝ ոչ մէկ ատեն համալսարան չէր:

Արդէն 1907-ին 17 տարեկան եղող Հէլէնը, այդ տարիքին համալսարան չէր կրնար երթալ:

483 էջին մէջ Հէլէնի հօր անունը՝ FRANZ APEL DÖRR գրուած է, իսկ մօրը անունը MARIE APPEL:

Ճիշտը սա պէս է.

Հօրը անունը՝ FRANZ APELL

Մօրը անունը՝ MARIE DÖRR (աղջկնութեան անունը)

...Կրկին 483 էջին մէջ <<Ռուբէն եւ Հէլէն 1910-ին Փարիզի Սուրբ Յովհաննէս Մկրտիչ Հայ Եկեղեցին ամուսնացան>> գրուած է :

Իրականութիւնը տարբեր է.

Ռուբէն եւ Հէլէն 16 Յուլիս 1910-ին Լոզանի մէջ «ARRONDISSEMENT D'ETAT CIVIL DE LAUSANNE»-ի պաշտօնատեղիին մէջ ամուսնացան : (Այս ամուսնութեան վաւերագրին պատճէնը կուղարկեմ)

...Լոզանի մէջ ամուսնանալէ յետոյ, Ռուբէն Սեւակին փափագովը Փարիզ կերթան և Փարիզի հայկական եկեղեցիին մէջ կը պսակուին...

Ռուբէն Սեւակ՝ <<Բժիշկին գիրքէն փրցուած էջեր>> գիրքին մէջ <<Փոխան հարսանիքի>> վերտառութեամբ գրութիւնով իրենց ամուսնութեան պատմութիւնը տուած է :

<<Փոխան հարսանիքի>> պատմութիւնը՝ Ռուբէն Սեւակին ամենէն զգայուն գրութիւններէն մէկն է :

(Այս գրութեան հայերէն պատճէնը կ'ուղարկեմ)

484 էջին մէջ.

<<Հէլէնն ալ Պոլսոյ հայկական վարժարաններուն մէջ դաս տալու աստիճան իր հայերէնը յառաջացուցած էր>> գրուած է...

...Ռուբէն Սեւակ, Հէլէնի (Ժաննի) հետ ծանօթացած առաջին տարիներէն սկսեալ անոր հայերէն սորվեցնել ուզած էր...

Ռուբէնը Հէլէնին դրկած նամակներուն մէջ ֆրանսերէն բառերուն հայերէն թարգմանութիւնները ֆրանսերէն տառերով կը գրէր որ Հէլէնը հայերէն սորվիլ սկսի...

Եւ Հէլենն ալ Ռուբէնին ուղարկած նամակներուն մէջ երբեմն քանի մը հայերէն բառեր կաւելցնէր (ֆրանսերէնով) եւ այսքան...

Հէլենին Պոլսոյ հայկական վարժարաններուն մէջ դաս տալու աստիճան հայերէն գիտցած ըլլալը՝ շատ ու շատ չափազանցուած տեսակէտ մըն է...

Կրկին 484 էջին մէջ սապէս գրուած է՝ *<<Աշխարհամարտին պատճառաւ, օսմանեան պետութիւնը զօրաշարժ հռչակելով որոշ տարիքի այրերը զինուորագրած էր :*

Նոյնպէս Ռուբէն Սեւակն ալ, իբր բժշկական սպայ զինուորագրուած ըլլալով Մաքրի գիւղ (այսօրուան Պաքըլ գիւղը) դրկուած էր>>

Ճիշտ չէ...

Ռուբէն Սեւակը կը զինուորագրեն եւ իբր բժիշկ հարիւրապետ նախ Զանաքքալէ կ'ուղարկեն...

Ռուբէն Սեւակին Զանաքքալէի մէջ զինուորութիւն ըրած շրջանի մասին իմ գիտցածներս նշելու պիտի ջանամ՝

1. Յետագային Ամերիկա հաստատուած հայ մը Զանաքքալէի մէջ իր զինուորութիւն ըրած շրջանի յուշերը կը հրատարակէ: Այս գրութեան մէջ կըսէ թէ՝ *<<Ես Զանաննալէի մէջ, Ռուբէն Սեւակի գումարտակին մէջ զինուոր էի>>...*

2. Ռուբէն Սեւակին քոյրը՝ Հայկանոյշ Զեվիքեան-Զիլինկիրեան իր յուշերուն մէջ կըսէ թէ՝ *<<Ռուբէնը, նախ Զանաքքալէ ուղարկեցին... Ավելի վերջ, Ռուբէնը Լոզան բժշկութիւն ըրած շրջանին Օսմանեան փաշաներուն շատ օգնած է եղեր: Այս փաշաները Ռուբէնը Զանաքքալէն Պոլիս բերել տուին>>...*

3. Ռուբէն Սեւակին Զանաքքալէի մէջ զինուորութիւն ըրած շրջանին, Ռօտտութի'ի մէջ (TEKIRDAG) լուսանկարչութիւն ընող

Տատիկոզեանի կողմէ նկարուած Ռուբէն Սեւակին Օսմանեան հարիւրապետի համազգեստով նկարը...

Այս նկարի կրնակի մասին վրայ՝ <<DADIGOZIAN – RODOSTO գրուած է.

Այս նկարը եւ կրնակի մասի պատճէնը ձեզի կ'ուղարկեմ...

485 էջին մէջ

<<Սեւակը Չանդըրը-ի մէջ, իրեն նման քանաստեղծ եղող Դանիէլ Վարուժանին հետ միասին կը բնակէր>> գրուած է...

Ճիշտ չէ...

Ռուբէն Սեւակը Չանդըրը-ի մէջ Դանիէլ Վարուժանին հետ միասին չ'բնակեցաւ...

Որովհետեւ դաշնակցական եղող Դանիէլ Վարուժանի ընկերները Չանդըրը-ի մէջ զինքը <<դաշնակցականներու վիլլան>> կոչուող տան մէջ իրենց հովանաւորութեան տակ առած էին :

1. Այս մասին կը վկայէ Արամ Անտոնեանը՝ <<Երբ Չանդըրը-ի <<դաշնակցականներուն վիլլան>> կերթայի, Դանիէլ Վարուժանը՝ ընկոյզի ծառի մը տակ գրելով զբաղած կը գտնէի>>... Արամ Անտոնեան (Ամէնուն տարիքը – Կարօ Գեորգեան 1959 Պէյրութ)

2. <<Մեր աքսորական կեանքին մէջ, Դանիէլ Վարուժանին շատ կը գուրգուրայինք... Մեր բնակած տան ամենալաւ սենեակը իրեն տուած էինք>>... (Օերուկը <<Ճակատամարտ>> - Կ.Պոլիս – 1 Յունիս 1919)

3. <<Չանդըրը-ի մէջ Ռուբէն Սեւակին հետ միասին բնակեցանք>>... (Միաքայէլ Շամտանճեան, Յուշարձան Ապրիլ տասներմեկի Կ.Պոլիս 1919)

Յարգելի Նեսիմ Օվատիս Իսրաիլ,

Պալաքեանի 24 Ապրիլ 1915-ի մասին գրած 2 հատորանոց գիրքը <<Հայ Գողգոթան>> հայկական ցեղասպանութեան մասին ամենէն ծանոթ գիրքն է: Վերջերս անգլերէնի եւ ֆրանսերէնի ալ թարգմանուեցաւ...

Մինչդեռ Պալաքեանի գիրքը սխալներով լեցուն է...

Ես այս մասին միայն Ռուբէն Մեւակի մասին գրուած սխալները մատնանշելու պիտի ջանամ :

24 Ապրիլ 1915 Չանդըրը արքայութեամբ հայ անձնատրուութիւններուն մէջ 3 վարդապետ կար.

1. Կոմիտաս Վարդապետ,
2. Յովհան Վարդապետ Կարապետեան,
3. Գրիգորիս Վարդապետ Պալաքեան,

... Կոմիտասը մայիսի սկզբները ազատ արձակուեցաւ...

Յովհան Վարդապետ Կարապետեանի հայրը (բողոքական) պատուելի ըլլալուն, անոր Ամերիկեան դեսպան MORGENTHAU-ի մօտ կատարած դիմումներուն շնորհիւ ազատեցաւ...

Մինչդեռ Պալաքեան Վարդապետը՝ անուն փոխելով, իբր գերմանացի պաշտօնեայ ծպտուելով ողջ մնաց...

Եւ 1922-ին Վիյանայի մէջ իր <<Հայ Գողգոթան>> գիրքը հրատարակուեցաւ...

Ռուբէն Մեւակի Չանդըրը-ի արքայական օրերէն ամենէն կարեւորներէն մէկը պատմելու ջանամ :

Այդ օրերուն Ռուբէն Սեւակը Յովհան Վարդապետ Կարապետեանին տուն կերթայ եւ անոր սա առաջարկը կընէ. <<Իմացայ թէ մեր արարեալ ընկերներէն տկար հոգի ունեցողները, թուրք իշխանութեան տարածած <<եթէ իսալամանաք մահէն կազատիք>>-ի նման սուտ խոստումներուն հաւատալով, իսլամութիւնը ընդունելու կը պատրուաստուին... Դուն իբր կրօնական, ասոնք կանչէ եւ ամէն մէկուն երդում ընել տուր որ իրենց սուրք հաւատքին հաւատարիմ պիտի մնան>>...

Յովհան Վարդապետը <<Այս տեսակ նախաձեռնութիւն մը շատ մը անպատեհութիւններ ունի>>՝ ըսելով Ռուբէն Սեւակին առաջարկը չ'ընդունիր... (Յովյան Վարդապետ Կարապետեանի յուշերէն, Հայաստանի կոչնակ, USA, 7 Յունուար 1922)

Յովհան Վարդապետ Կարապետեանին մահէն ազատելու համար իսլամ ըլլալ մտածողներուն երդում ընել տալու առաջարկը մերժելէն յետոյ Ռուբէն Սեւակ ինքը անձամբ <<Ամբողջ երկու օր խեղճը անձամբ աշխատեցաւ, համոզելու համար տկար հոգիները, որ մահը մահմետականացումէն ավելի աղէկ է, եւ զատ-զատ երդում ընել տուաւ ամէն անոնց, որոնց հոգիի ուժին վրայ կասկած ունէր, թէ հաւատարիմ պիտի մնան իրենց լոյս հաւատքին>>... (Միքայէլ Շամտանձեան, <<Յուշարձան Ապրիլ տասնըմեկի>>, Կ.Պոլիս – 1919)

Չանդրըրը-ի մէջ ամէն մէկ հայ արարեալին գիտցած այս շատ կարեւոր դէպքին մասին Պալաքեան իր գիրքին մէջ բնաւ չ'իսօսիր... Ինչու՞ արդեօք...

•••••

Ռուբեն Սեւակը Չանդրըրը-ի մէջ Արապաճրպաշը Իսմայիլին հիւանդ աղջիկը կը դարմանէ... Աղջիկը կը սիրահարուի Ռուբեն Սեւակին: Արապաճրպաշը Իսմայիլը Ռուբեն Սեւակին կըսէ՝ իսլամացիր, աղջկանս հետ ամուսնացիր, քեզի մահէն կազատեմ...

Ռուբեն Սեւակ իր աքսորական ընկերներուն կը պատմէ պատահարը... Բոլորն ալ կըսեն <<ընդունէ իսլամութիւնը եւ կեանքդ փրկէ... Բայց Ռուբեն Սեւակ <<թրքանալը նուաստանալ է>> կըսէ: (Բիւզանդ Քէչեան, Թեոդիկ – Ամենուն Տարեցոյցը, 1922- Կ.Պոլիս)

Պալաքեանը իր գրքին մէջ Ռուբեն Սեւակին Արապաճրպաշըին աղջիկը դարմանելը եւ Արապաճրպաշըին Ռուբենին իսլամանալ առաջարկած ըլլալը կը գրէ... Բայց Ռուբեն Սեւակին իսլամանալ մերժած ըլլալը չգրէր... Ինչու՞ արդեօք...

•••••

26 Օգոստոս 1915-ին Գալիճիքի մօտ Թիւնէյ ըսուած վայրը բժիշկ Ռուբեն Սեւակ, Դանիէլ Վարուժան եւ երեք ընկերներուն սպանուած վայրը ոչ մէկ հայ ակնատես վկայ կար...

Այս ողբերգութիւնը պատմող միայն կառապան Հասան անունով վկայ մըն է...

Պալաքեան իր գրքին մէջ այս ողբերգութեան մասին (իբր թէ) այս վկայ Հասանին պատմածները կը գրէ. <<Ռուբեն Սեւակ մարդասպաններուն դէմ չընդիմացաւ, միայն Վարուժանը ինքնապաշտպանութեան դիմեց>>:

Այս կառապանը ի՞նչ գիտէ Ռուբեն Սեւակին եւ Դանիէլ Վարուժանին ո՞վ ըլլալը...

Մինչդեռ նոյն կարապան Հասանին ականատեսի վկայութիւնը առաջին անգամ հրատարակուեցան, Պալաքեանին գրքին հրատարակուելէն երեք տարի առաջ Պոլսոյ մէջ իբր վերջին լուր :

Նայեցէք, նոյն կարապան Հասանը այստեղ ինչ կըսէ. <<Խեղճ գոհերը ծառերու կապեցին... Ինքզինքնին չէին կրնար պաշտպանել... ձեռքերնին կապուած էր>>...

Պալաքեանը Հասանին ըսածները ինչու փոխեց արդեօք...

Այս ողբերգութեան մասին ուրիշ գրող մը՝ բժիշկ Ս. Զարեւանդ 1924-ին Նիւեօքք հրատարակած գրքին մէջ ուրիշ վկայութիւն մը կը բերէ. <<Բռնի մերկացնելու փորձի մը դէմ Սեւակ կ'ըմբոստանայ, իսկ Վարուժան ստոյիկեան իմաստունի մը պէս համակերպող ոգիով մը կը հնազանդի>>... (Անցորդի տպաւորութիւններ Դանիէլ Վարուժանի, Տօքթ Ռ. Չիլինկիրեանի (Սեւակ) գերեզմանները, հեղինակ՝ բժիշկ Ս. Զարեւանդ)

Պալաքեան իր գրքին մէջ կըսէ թէ <<Ռուբէն Սեւակին եւ Օննիկ Մաղազաճեանին վրայէն 450 օսմանական ոսկի ելաւ>>: Պալաքեանին այս գրութիւնը կարդացողը պիտի կարծէ թէ Ռուբէն Սեւակը շատ հարուստ էր : Մինչդեռ խեղճ Սեւակը Չանդըրը-ի մէջ դրամ չունէր...

Չանդըրըն Պոլիս իր կնոջը գրած նամակին մէջ կըսէ թէ. <<Կեղրոնական վարժարանէն իմ ամառուան ամսականներս եղող ինը ոսկին գանձելով՝ ինձի դրկեցէք>>...

...Իրապէս ալ Պոլսոյ գերմանական դեսպանատունէն Լոզան շէլէն Չիլինկիրեանին դրկուած Ռուբէն Սեւակին վրայէն գտնուած իրերուն ցանկին մէջ կըսուի թէ. <<Ռուբէն Սեւակին վրայէն տասը օսմանեան ոսկի ելած է>>... (Պոլսոյ գերմանական դեսպանատան Լոզան ուղարկած նամակը եւ հայերէն թարգմանութիւնը)

Արդեօք Պալաքեան Ռուբէն Սեւակի հանդէպ ինչու՞ այսքան անիրաւ գտնուեցաւ... Որովհետեւ Պալաքեան Ռուբէն Սեւակին մարդու մը ամենաթանկագին բանը եղող կեանքը իր ազգին համար զոհած ըլլալը եւ գիտակցաբար դէպի մահ երթալը կը նախանձէր...

Որովհետեւ Պալաքեան մահէ փրկուելու համար անունը փոխած էր եւ իբր գերմանացի ծպտուելով՝ ողջ կրցաւ մնալ...

Եւ այսօր շատ ու շատեր 24 ապրիլ 1915-ի համար Պալաքեանին գրածները կը կարդան եւ անոր գրածներուն կը հաւատան... Խեղճ հայեր...

Բայց Աստուած Պալաքեանը պատժեց... Եւ Պալաքեան Մարսիլիոյ հայոց եկեղեցիէն վռնտուեցաւ... եւ 1934-ին Մարսիլիոյ շրջակայքը ամայի ազարակի տան մը մէջ մահացաւ...

Յարգելի Նեսիմ Օվատիս Իսրաիլ,

Ռուբէն Սեւակ 1915-ին հայութեան համար իր հոգին զոհեց...

Չանդըլը-ի մէջ իր անունը չփոխելու համար մեռաւ...

Բայց 1950-տարիներուն Հայաստանի մէջ Ռուբէն Զարեան անունով գրող մը Ռուբէն Սեւակի անունը գողցաւ եւ Պարոյր Ղազարեան անունով երիտասարդ բանաստեղծի մը <<Սեւակ>> անունը տուաւ...

Եւ այս ձեւով Ռուբէն Սեւակ Հայաստանի մէջ հայերու կողմէ երկրորդ անգամ սպաննուեցաւ... Եւ 1950-ներէն յետոյ Հայաստանի մէջ <<Սեւակ>> ըսուած ատեն կեղծ Սեւակի մասին կը մտածէին...

<<Սեւակի>> անուան դէմ կատարուած անարդարութեան համար 1970-ներէն ի վեր իմ բոլոր ուժերովս պայքարեցայ եւ տեւական գրութիւններով այս անիմաստ <<չարիք>>ին արգելք ըլլալ ուզեցի...

...Եւ այս <<Սեւակ>> անունի նմանութիւնը շատ մը սխալմունքներու եւ TRAGI-COMEDIE ըսուելու աստիճան ինտելկտակութիւններու պատճառ կ'ըլլար...

... Եւ այս սխալմունքներուն զոհերէն մէկն ալ Պոլսոյ մեջ Բարսեղ Թուղլաճեանը (PROF. PARS TUGLACI) եղաւ...

Բարս Թուղլաճըն 1992-ին Պոլսոյ մեջ հրատարակած (թրքերէնով) <<Հայկական գրականութենէ հատընտիր>> վերնագրով շատ արժեքաւոր հատորին մեջ Ռուբէն Սեւակին ալ երկու էջ կը յատկացնէ...

348 էջին մեջ Ռուբէն Սեւակին կենսագրութիւնը (քիչ թէ շատ ճիշտ) տուած է, բայց 349 էջին մեջ Ռուբէն Սեւակի բանաստեղծութիւնն է ըսելով, <<կեղծ>> Սեւակի թրքերէնի թարգմանուած <<Գժվում եմ>> գրութիւնը կը հրատարակէ...

...1994-ին ես եւ Ալեքսանտր Թոփչեան Պոլսոյ <<Մարմարա>> թերթին այս սխալմունքը բացատրող գրութիւններ ուղարկեցինք: <<Մարմարա>> թերթը իմ գրութիւնս չհրատարակեց, բայց Ալեքսանտր Թոփչեանին գրութիւնը հրատարակեց...

Իմ գրութիւնս 20 եւ 21 ապրիլ 1994-ին Պէյրութի <<Արարատ>> օրաթերթին մեջ լոյս տեսաւ...

...Մինչ այդ, Բարս Թուղլաճըն իր գիրքին մեջ կատարած սխալմունքը սրբագրած չըլլալուն, Դուք ալ նոյնպէս Ձեր գիրքին մեջ Ռուբէն Սեւակին բանաստեղծութիւնն է կարծելով կեղծ Սեւակին գրութիւնը հրատարակեցիք...

Այս մասին լոյս տեսած գրութիւններուն պատճենները Ձեզի կ'ուղարկեմ:

Յարգելի Նեսիմ Օվատիս Իսրաիլ,

Ձեր գիրքի մասին <<Ակոս>>, <<RADIKAL>>, <<Ժամանակ>> եւ <<Մարմարա>> թերթերուն մէջ հրատարակուած գրութիւնները գոհունակութեամբ կարդացի...

Բայց ինձի համար աւելի կարեւոր են, մանաւանդ <<RADIKAL>>ի մէջ ելած գրութիւնները...

Շատ մը հայեր <<INTERNET>>ի ճամբով <<RADIKAL>>ի Ձեր գիրքի մասին գրութիւնը ամէն կողմ ուղարկեցին...

Ձեզի կրկին ու կրկին կը շնորհաւորում :

Ամենալաւ մաղթանքներով՝ Յովհաննէս Չիլինկիրեան

3.4. 1. Այս գրութիւնս յուսամ որ պիտի կարենաք կարդալ... տարիքի եւ հիւանդութեան պատճառաւ քիչ մը դժւար է կարդալը : Ձեզի այսօր կուղարկեմ վերջին հրատարակած գրքոյկս (Սեպտեմբեր 2013 թուականին) <<1915 – Չանդըրը-էն վերյիշումներ >>: 1915-ին Չանդըրը արքայութեամբ մտաւորականներէն վերապրողներուն վկայութիւններն են : Այս վերապրող մտաւորականները իրենց յուշերուն մէջ կը պատմեն Ռուբէն Սեւակի հետ իրենց ապրած վերջին օրերուն պատմութիւնը :

Այս վերապրող արքայականներուն անուններն են.

1. Միքայէլ Շամտանճեան
2. Յովհան Օ.Վրդ. Կարապետեան
3. Բժիշկ Վահան Ալթունեան
4. Արամ Անտոնեան

5. Օհաննես Թերլեմեզեան

6. Բիզանդ Բեդեան

Վերապրող արքայականներէն Գրիգորիս Վարդապետ Պալաքեանին Ռուբէն Սեւակին մասին վկայութիւնները այս գիրքիս մէջ չառի... Որովհետեւ Պալաքեանը իր յուշերուն մէջ Ռուբէն Սեւակի մասին սխալ եւ սուտ բաներ գրեց...

3.9. 2. Ձեր գիրքին 503 էջին մէջ նշուած Մայտա Սարիսին <<Պատմութիւնները>> թէ՛ <<Ռուբէն Սեւակին աղջիկը Շամիրամը 24 ապրիլ 1915-ի սեւ օրէն երկու օր առաջ Կոմիտաս Վարդապետի կողմէ մկրտուած է>> գրութիւնը ճիշտ չէ... Իրականութիւնը տարբեր է.

1. Շամիրամի մկրտութեան թուականը 19 Յունիս 1915 է :

2. Ռուբէն Սեւակ այս թուականէն երեք օր վերջ 22 Յունիս 1915-ին ձերբակալուեցաւ :

3. Շամիրամին կնքահայրը՝ Կոմիտաս Վարդապետը չէ : Շամիրամին կնքահայրը՝ թղթատարական նախարար Ռսկան Մարտիկեանն է :

4. Ռուբէն Սեւակի մանչուն Լեւոնին կնքահայրը՝ Կոմիտաս Վարդապետն է :

Կոմիտաս Վարդապետը մայիս 1915-ի սկիզբները արքայավայր Չանդըրը-էն Պոլիս վերադարձած էր : Եւ այդ թուականին Ռուբէն Սեւակ դեռ չէր ձերբակալուած...

Եւ Կոմիտաս Վարդապետ Ռուբէն Սեւակի բարեկամը ըլլալուն անոր մանչուն՝ Լեւոնին կնքահայրը եղաւ :

(Լեւոնին եւ Շամիրամին մկրտութեան վկայականները կ'ուղարկեմ)

3.9. 3. Ձեր գիրքին 496 էջին մեջ Ռուբեն Սեւակ կնոջ Հելեն Սեւակին 27 հոկտեմբեր 1915-ին Լոզանեն Պոլսոյ գերմանական դեսպանատան գրած նամակը հրատարակեր էիք: Այս նամակին կրկին հրատարակուիլը ինձի շատ ուրախացուց...

Հելեն Սեւակին այս նամակը ես ուղարկած էի TANER AKCAM-ին : Ինձի համար այս նամակը²⁴ Ապրիլ 1915-ին մասին գրուած եւ ըսուածներուն ամենէն կարեւորն է, որովհետեւ 1915 Եղեռնի մեջ գերմանական պատասխանատուութիւնը կը մատնանշէ...

Այս նամակը հայերէն թերթերուն մեջ եւ յետոյ գիրքերու մեջ քանի-քանի անգամներ հրատարակեցի, բայց հայերը այս նամակին իմաստը եւ կարեւորութիւնը չ'հասկցան կամ հասկնալ չ'ուզեցին դժբախտաբար :

Այս նամակը հայկական գեղասպանութեան բուն պատասխանատուները ճանչցող գերմանացի կնոջ մը կողմէ գերմանացիներու ուղղուած անէծք է, աւելի ճիշտ անհաւատալի մէկ նախատեսութիւն մըն է...

<<Անմեղ կիներուն, երախաներուն, հիւանդներուն եւ ծերերուն երկինք բարձրացող արիւնը՝ անէծք մը ըլլալով Գերմանիա պիտի վերադառնայ>> 27.10.1915 լոզան Հելեն Սեւակ

Հելեն Սեւակին կատարած այս նախատեսութիւնը իրականացաւ : Երկրորդ աշխարհամարտին գերմանացիներուն՝ հրեաներուն դէմ կատարած բարբարոսութիւններուն պատիժը գերման ազգը 1945-էն մինչեւ այսօր իր ուսերուն վրայ կը կրէ...

Եւ երկար տարիներ ալ պիտի պատժուի...

Յովհաննէս Զիլինկիրեան

11.12.2013

Nice

Arrondissement d'Etat civil de Lausanne

EXTRAIT DU REGISTRE DES MARIAGES

Le seize juillet mil neuf cent diez

ont été déclarés unis par le mariage, en conformité de la loi, à Lausanne.

nom, prénoms } Tchilinkirian, Ruper
 et profession } Etudiant

de sujet Roman domicilié à Lausanne
 Etat civil célibataire

né à Sélievi près Constante ^{sinople} le vingt huit sept mil huit cent quatre vingt cinq
 fils de Hadji Mohamed Tchilinkirian, négociant
 et de Arnaveli Krapoussian, domiciliés à Sélievi

ET

nom, prénoms } Apell, Hélène Maria Anna
 et profession } fioint

de Exfurt (Prusse) domiciliée à Exfurt
 Etat civil célibataire

née à Exfurt le seize juin mil huit cent quatre vingt dix
 fille de Franz Bernhard Anton Apell, joailler
 et de Hela Sophie Henriette Marie nie Doerr, à Exfurt

Pour copie conforme:

Lausanne le 16 juillet 1900

L'OFFICIER DE L'ÉTAT CIVIL

«ԲՅԻՉԿԻՆ ԳԻՐՔԷՆ ՎՐԳՈՒԱԾ ԷՋԵՐ»:

ՌՈՒԲԷՆ ՍԵՒԱԿ

« ՓՈՒՍԱՆ ՀԱՐՍԱՆԻՔԻ »

Դեռ դպրոցական նստարաններուն յլրայէն՝ Արամը
ընկերս կ'ըսէր ինծի .

— Երբ քսան տարու ըլլանք, ա'յնպիսի խնջոյք մը,
ա'յնպիսի հանդէս մը սարքենք, որ ամբողջ ղիւղը մե-
ղի հետ ուրախանայ . . . :

Այն ատեն դեռ մեղի այնպէս կը թուէր թէ քսան
տարեկանին խոշոր անկիւն մը պիտի դառնայինք :

Քսան տարի կեանքի պատրաստուիլ, քսան տարի
դաւակներ պատրաստել, քսան տարի մահուան պատ-
րաստուիլ . . . : Ա'յս էր մեր նշանաբանը :

Մեր տղու միամտութեան մէջ այնպէս կ'երեւակա-
յէինք թէ կեանքը մաթէմատիքական ուղիղ դիժ մըն
էր՝ որ երեք հաւասար մասերու կտրուելէ յերջ՝ ինքն
իր յլրայ կը դոցուէր, ինքնաբերաբար, եռանկիւնի մը
պէս . . . :

Այդ օրէն ի վեր շա՛տ ջուրեր անցան կամուրջին տա-
կէն, ու հայրի՛ւ կրցայ հասկնալ թէ կեանքի վիժը ոչ
թէ ուղիղ, այլ քմայապաշտ ղիկիակ մըն է, եւ ո՛չ թէ
հաւասարակալմ եռանկիւն մը կը ձեւացնէ, սեւ ու ծի-
ծաղիլի վերօ մը . . . :

Անոնք որ դպրոցին մէջ վերոյի մը համար կուլային,
անոնք ամբողջ կեանքերնին պիտի լան . . . ստիպողա-

բար: Իսկ անոնք որ ղէրոյով մը կը զուարճանային՝ անոնց համար կեանքը շա՛տ մը նմանօրինակ ու տարօրինակ զուարճութիւններ կը վերապահէ:

Օրինա՞կ: Արամ, ընկերս, դեռ հաղիւ կեանքին պատրաստուած, դեռ այդ կանխորոշուած քսան տարիքին չհասած, բոնեցին ու թաղեցին...: Ու ես՝ մինակ մնացած՝ երբ օր մը ուղեցի տօնել այդ մեծ թուականը, արդէն կեանքիս պարունը անզլալարար անցած, դացած, անէութեան մէջ թաղուած էր...:

Սակայն մեր ծրարըին մէջ ուրիշ տօն մըն ալ կար, մե՛ծ տօնը, մեծադե՛ոյն տօնը, ամուսնութեա՛ն տօնը, որ աննշմար չէր կրնար անցնիլ անշուշտ:

Ո՛վ կրնար դուշակել թէ այդ մե՛ծ տօնէն ալ ես ինքս պիտի հրաժարէի... ահա թէ ինչո՞ւ:

Ականատեսներ կը պատմեն թէ ինչպէ՛ս, մահուան դատապարտեալը իր ճերմակ շաղիկին մէջէն լոօրէն կը յառաջանայ ու ճիտը չուանին կ'անցընէ՝ առանց ընդդիմութիւն մը ընելու, որովհետեւ դիտէ թէ ամէ՛ն շարժում անօգուտ է, եւ թէ իր քախտը ուրիշներ կանխաւ վճռած են՝ առա՛նց իր հաւանութիւնը հարցնելու:

Ես մահուան դատապարտեալ մը դեռ չեմ տեսած: Բայց օր մը պարսկական եկեղեցիի մը մէջ հարս մը տեսայ, ու դեռ իր վրայ խորհած ատենս մարմինս միշտ վուշ-իտէ կ'ըլլայ:

Պուռներամ, սեւ բաղմութիւն մը դլուխ դիտի կ'ալիկոծուէր հարսին անցքը դիտելու համար: Ահա՛ երեւցաւ ան: Շուարուն ու մահատիտ կը յառաջանար, առա՛նց յօժարութեան, այլեւ առա՛նց ընդդիմութեան, որովհետեւ ուրիշներ արդէն իր ճակատադիրը վճռած էին՝ առա՛նց իր հաւանութիւնը հարցնելու:

Գլուխէն մինչեւ ոտքը ճերմակներու մէջ, ան կը յառաջանար՝ իր միամտութեան չուանէն կանխուելու...: Մինչեւ հիմա սրքա՛ն երջանիկ էր ան. ցորեկները սիրոյ երգեր կը հիւսէր, գիշերները հրաշալի ասպետներ կը տեսնէր. դաշտի ձօրուսներուն պէս անհող, երկինքի թռչուններուն պէս ազատ էր...: Այդ գիշեր՝ իսկ պիտի փչրուէին իր բոլոր երազները, ի՛նքն ալ իր կարգին պիտի ճանչնար մայրութեան ցաւերը, պիտի ծեծուէր, պիտի տղեղնար, պիտի անասնանար...:

Մարդակերպ զայլերու, յօշոտող նայուածքներու

մէջէն ան կը յառաջանար՝ ճեփ-ճերմակ ու դեփ-դեղին : Պղտըտիկ մարմին մը՝ սրտատարտի ու դողդոջուն , ոճ-րազործ ձեռքի մը մէջ բռնուած թռչնիկի մարմին մը , որ քիչ յետոյ պատահա մը պիտի ըլլար քովի գիշակեր ու տարիքոտ անդղին բերնին մէջ . . . : Փետան՝ իր թիւէն ճանկած՝ կը յառաջանար ճարպոտ աչքերով , փայտի պէս պեխերով՝ սեղցուած ու սուրցուած . . . :

Ամբողջ ամբոխը դոյզ մը աչք ելած էր : Յամտոտ նայուածքներ կը սեւեռէին հարսին : Մասի մը պէս՝ քիչ մը ամէն մարդ պատաստ-պատաստ կը ճաշակէր այն «անմեղութենէն» , որ վայրկեան մը յետոյ իրեն շնորհի ունենար ա՛լ . . . :

— Հարստութիւնը անո՛յշ բան է . . . փախսաց մէկը՝ բերնին ջուրերը վաղցնելով : Գրպանդ դրամ ունի՞ս . կեանքդ պոռնիկներու ծոցը փոխցուր , ու ծեր օրերուդ համար է՛ն անմեղ , է՛ն դեղեցիկ , պղտիկ աղջիկը առ , բղքոնէ , արիւնէ , ծեծէ , հիւանդացուր . . . մա՛րդ մը ձայն հանելու իրաւունք չունի , ո՛չ իտի կիմու . . . Ատոտ-ծոյ օրհնութիւնը քանի՞ օսկիի պնեցիր , ուրիշ բան հարցնող չկայ . . . :

Ու իրաւ ալ նոյն վայրկեանին , բարձրաստիճան կուսակրօն մը Սուրբ Գրքէն վկայութիւններ կը բերէր փեսային առաքինութեան համար . . . : Ամուսնութեան անուշութիւններուն վրայէն կը մանկէր , տակէն կ'ըլլէր . . . :

— Ծով չմտած լողալ կը սորվեցնէ . . . կակապեց մէկը քովէս :

Ի՞նչ , ուրիշ մը այնպիսի՛ խօսք մը ըսաւ , որ մինչեւ ականջներուս ծայրը կարմրեցայ :

Այդ օրէն որոշեցի որ՝ եթէ երբեք ամուսնանայի , ամէն պարագայի մէջ այս սեսակ պիտի չամուսնանայի :

Տեսայ որ այդ պայմաններուն մէջ պսակը ուրիշ բան չէր եթէ ոչ խտրախ պայմանադրութիւն մը , որ կոյսը կը ստորագրէր առա՛նց անոր առաջին բառը ըմբռնելու . իսկ ամուսինը որ լաւ կ'ըմբռնէր՝ ստիպուած չէր յարկելու իր պայմանադրութիւնը . . . :

Գերիներու վաճառականութիւնը ուրիշ տեսակ չէր . միայն թէ հիմա վճարո՛ւն ալ , վաճառուո՛ւն ալ աղջիկն է . . . :

Ու , ո՛վ հեղհու թիւն , այդ փոքրիկ աղջիկը՝ ու-

բուն խոսքը դատարանին առջև արժէ՛ք մը խի պիտի չունենար՝ իր «Այո՛»ն պիտի յարզէր մինչև իր կեանքին վերջը, ու իր արգանդին մէջ պիտի կրէր համբոյրներուն ամբողջ ծանրութիւնը. մինչդեռ իր ամուսինը՝ առաջին յօտութեան արդէն՝ պիտի խարէր զայն, շան մը պէս . . . :

Բայց տեսնէ՛ք լմէ իր ծնողները որքա՛ն հպարտ կ'երեւէին, ի՞նչ ուրախութեան արցունքներ կը գլտորցնէին իրենց աչքերէն . . . ի՞նչ վարպետութեամբ առաջ տարեր էին զրամօթ խտի սակարկութիւնը . . . ու ի՞նչ լաւ ընտրութիւն . . . ի՞նչ շնորհքով փեսայ . . . : Ամէնքը կը պաշարէին, կը շնորհաւորէին զիրենք :

Ես՝ նախանձով, ու դառնութիւնով լեցուն դուրս կը նետուէի այդ գերեզմանութեան շուկայէն, Երբ մէկը թեւէս բռնելով քաղաքավարութեամբ անունս հարցուց . . . կ'երեւի «Ծանօթ ներկաներ»ու շարքին մէջ տըպելու համար :

Տասնեակ տարիներ անցան այդ օրէն ի վեր, բայց դեռ շմուռայ գինքը, այդ ճեփ-ճերմակ ու դեփ-դեղին աղջիկը, որ կեանքիս մէջ առաջին ու վերջին անգամ կը տեսնէի :

Իր ողին զիս երկար ատեն տառապեցուց :

Օր մը, ես ալ իմ ճակատադրիս կը հնազանդէի՝ իմ լաւադոյն կէսիս միանալով :

Բայց իր պսակէն որքա՛ն տարրեր կը աւ մերինը՝ հակառակ ծայրայեղութիւն :

Առանց թմբուելի, առանց հանդիսաւորութեան հարսնիք մը. քաղաքական այն պարզ հարսանիքը՝ որ Եւրոպան կը պարտադրէ հաւատացեալին ալ, ուրացողին ալ, հարուստին ալ, սղքաստին ալ :

Զուկերիայի քաղաքատիրը ամուսնական պայմանադրութիւն մը ներկայացուց մեզի՝ երկու վիաներու առաջ :

— Կ'ուզէ՞ք ստորագրել, Օ'րլորդ . . . :

— Այո՛, պարոն . . . ըսաւ հարող՝ զրէի համարձակ ստորագրութիւն մը պառկեցնելով թուղթին վրայ :

— Շնորհակալ եմ Տի'կիլի . . . պատասխանեց քաղաքատիրը :

Ու ամէնն այսչտի : Այդ վայրկեանէն Օրլորդը Տի-կին Եղաւ :

Եւ սակայն, — անկեղծ խօսք մը կ'ուղէ՞ք — այդ չարութիւնը զիս վիրաւորեց :

Այդ կանխաւ պատրաստուած թուղթը՝ յարձակողական ու պաշտպանողական հողի վրայ դրուած երկուստեք ստորադրուած վաճառականական սրամանադրութեան մը վերածեց մեր տարտամ սէրերը, անշըրջազիծ անդրջները, ինքնայօժար նուիրումները, յաւիտենի խոստումները...

Ու Սէրը, որուն համար Սողոմոն «Մահուան շալի դօրաւոր է» կ'ըսէ, առուտուրի մը շալի խախտու եղաւ. որովհետեւ Օրէնքը՝ մեզ մ'իացնելու ժամանակ՝ բաժնուէրու պայմաններն ալ կը մասնանշէր...

Այս բոլոր օրինական շղթաներուն ծանրութիւնը թեթեւցնելու համար երկնային օրհնութիւն մը կը պակսէր: Հարսն ալ շուտով նշմարեց այդ սրահասը:

— Քանի որ, ըսաւ, մեր ամուսնութեան համար մեծ ծախսեր չըրինք, «փոխան հարսանիքի» դժբախտ աղջիկ մը ուրախացնենք այդ վրամով. ես նշանուած սրբուհի մը դիտեմ որ պսակուելու համար միջոց չունի. թող իր ուրախութիւնը մեզի համար օրհնութիւն մը ըլլայ...

«Մեծ միտքերը սիրտէն կը ծնին», կ'ըսեն, այսինքն կրննէն...

«Փոխան հարսանիքի»...: Այդպէ՛ս սրուցեցինք, ու այդպէս ալ ըրինք:

Ու մեր ուրախութիւնը աւելի կատարեալ ընելու համար, մեկնեցանք Փարիզ՝ հայ եկեղեցիին մէջ փրնտուելու ա՛յն, ինչ որ կը պակսէր Լօղանի քաղաքատան:

Բարի քա՛նհայ մը մեզ դիմաւորեց ժպտելով.

— Բայց զիս պանելէ առաջ՝ դանձապետ էֆէնտին պէտք է գտնելիք... ըսաւ:

Քաղաքը տակնուվրայ ընելէ վերջ՝ դանձապետ էֆէնտին ալ դատեք դահարավաճառի զրասնեակի մը մը մէջ, ոսկի նժարի մը ետին կծկտած, մոմի զոյն ծերունի մը՝ որ ձուլթ կը ծամէր...

Երբ իմացաւ այցելութեանս պատճառը՝ ըսաւ.

— Աշխարհիս շորս կողմէն հոս կը թափին աժան օրհնութիւն մը ստանալու համար...: Մեր զինները ամէնուն յայտնի են արդէն, այնպէս որ սակարկութեան պէտք չկայ...: Եթէ հալար Փրանք արուի՝ ամբողջ

տաճարը լատերի ոչս կը զարդարենք, բայց նշանա-
ւոր բան մը կ'ըլլայ... : Եթէ մ'իայն մէջտեղի ջահը
կ'ուզէք՝ զեալինի զորդերով՝ այսչափ հարիւր Քը-
րանք... : Բոլոր ջահերը մէկահնց՝ այսչափ հարիւր... :
Սուրբ խորանին լուսավառումը՝ այսչափ հարիւր... :

— Բայց պարզ օրհնութիւն մը...

— «Պարզ օրհնութիւն» ի՞նչ ըսել է, էֆէ'նտիմ : Լու-
սահայի Մանթաշօֆ այս շքեղ տաճարին համար միլիոն-
ներ ծախուց նէ՝ պարզ օրհնութիւն մը տալու համար
է... : Ամէն մոմ հաշիւով կը վառի, ամէն տիրացու հա-
շիւով կ'երգէ... : Պէտք է զիտնաք որ մեր ճայնաւոր-
ները փարիլի Բօնսէրվաթուարին մէջ կ'ուսանին եւ Օ-
րէոային մէջ կ'երգեն... : Մեր Շահ-Մուրատեանը
«Յաուսթ» կը խաղայ... : Եթէ զովաբանական քարոզ
մըն ալ կ'ուզէք՝ անոր հաշիւն ալ տէրաէրին հետ յար-
մարցնելու է... :

Ահա թէ ի՞նչ ցեխերու մէջ ստիպուեցայ սողացնել
մեր Սէրը՝ անլուծելի, անբաժանելի, երկնային, յա-
ւրանական ձեւ մը տալու համար անոր... :

Բայց հետեւեալ օր արդէն՝ եկեղեցիին մէջ՝ մոռ-
ցայ այդ բոլոր դասնութիւնները :

Խորհրդաւոր դմբէթին տակ, ամայի շէնքին ձիւղ
կեղրոնը, մինա՛կ էինք մենք, իրարու սեղմուած՝ ե-
րիտասարդ ամուլ մը, ծերունի քահանայ մը ու Քրտն-
սացի ժամկոչ մը :

Խորանին վրայ ու մեր երկու քովերը երկար ու
ձերմակ կերոններ կը վառէին, լոյս ցերեկով, աժպոյն
ու երազային բոցով մը՝ որ կար ու չկար... :

Երբեմն դուռին բացուածքէն օտար դուռիս մը կ'եր-
կնար հետաքրքիր : Այն ատեն կը լսուէր փողոցի ան-
վերջ ու անհուն աղմուկը : Դուրսը՝ աշխարհի մայրա-
քաղաքը կը խժար, կ'ոռնար, կը հայհոյէր, կ'ալեկո-
ծէր... : Ներսը՝ խարտեաչ եւ սեւ երկու զլուխներ ի-
րարու կը կապուէին՝ ապրուշում թելով մը, կեանքի ու
Մահուան համար... :

Դուրսը՝ բոլոր՝ կիրքերն ու բոլոր՝ մեղքերը, բո-
լոր՝ զխտութիւնն ու բոլոր՝ քաղաքակրթութիւնը... :
Ներսը՝ Հայաստանցի աէրսիւր մը, կարծես Անիի քան-
դակներէն վրցուած՝ հին ու առաքելաաւիտ դուռիս մը,
հաղարաւոր տարիներու բառեր կը կրկնէր, յաւրանա-

կան ու ահաւոր... :

Ճերմակ մամերը կը հալէին, բուրլառը կապոյտ ամպով մը մեզ սաշարեց: Տէրտէրը անվերջ կը կարգար ու կ'երզէր. այդ ընթերցումը ու այդ օրօրումը քիչ քիչ մեզ ընդարմացուցին, վերացուցին, հեռացուցին, հին ու հեռու տեղուանք սարին... :

Կնքաճայրը — մենակեաց ու մարդատեաց արուեստապէս մը, որ եկեղեցի սաք կոխած չունէր — հիմատու մը պէս կուլար: Հարսը — որ ոչինչ կը հասկնար սակեարու աստուածային բարբառէն — լուկ մնջիկ կ'արտասուէր... : Ու սաք արցունք մը որ ինկաւ մեր միացած ձեռքերուն վրայ՝ մինչեւ սկիւրներուս ծո՛ւծը դողացուց :

Ո՛չ. երկնքի կամարէն վարդի մը դողը ինկող ցօղը, բաղնետան զմբէթէն կոյսի մը ծոցը ինկող կաթիլը, այնքան չե՛ն կրնար սարսուացնել... :

Ինծի ի՞նչ փոյթ թէ Գիտութիւնը սլիտի հեղնէ իր անարժան աշակերտին այս երկիւղած դիրքը՝ կրկնապէ՛ս ծիծաղելի, որովհետեւ Գիտութիւնը որ Կրօնքը չի հասկնար, Սէ՛րն ալ չի հասկնար: Յարաբերական իրականութիւնները՛ն միայն կը հաւատայ ան. մինչ Սէրն ու Կրօնը բացարձակ իտէալին կը ձգտին, նոյն յաւիտենական դրացումին երկու յաւիտենական ձեւերն են անոնք: Սէրը՝ անձնական, կերպարանաւոր, երկրային, բնական իտէալն է, Կրօնը՝ անանձնական, անկերպարան, տիկնորական, վերբնական իտէալը... :

Թող քարկոծե՛ն զիս թերահաւատները: Ես չե՛մ կըրնար ուրանալ այն անջնջելի՛ արցունքը որ իմ մայրենի եկեղեցին կըրցաւ կաթեցնել իմ կութեանս մէջ, եւ որ բոլոր գիտութիւնները միացած՝ չսլիտի կարենային կաթեցնել... :

Ս՛իայն թէ ազատեցէ՛ք Պսակը միջնադարեան յըզփութիւններէն, վերեվաճառութեան յիշատակներէն, անբարոյացուցիչ տեսարաններէն, չտես ցուցադրութիւններէն... : Այս բոլորը կը ծառայեն միա՛յն ամուսնութիւնը դժուարացնելու, աղքատութիւնը նուաստացնելու, կուսութիւնը կարմրցնելու... :

Փոխանակ հարիւրաւոր հրաւիրեալներու՝ որոնք վա՛ղն իսկ սլիտի քննադատեն ձեր հարանիքին խեղճութիւնը, լուսպոյն կ'ուրախացնել սրբուհի մը՝ որ ամ-

բո'ղջ կեանքով պիտի օրհնէ ձեզ :

Ու ո'եւէ թերթ ուրախ պիտի ըլլայ յայտարարելու
արար աշխարհի թէ՛

Նորաստակ ամուլ Գ. աշխան ոսկի

կը նուիրէ աղջկանց որբանոցի մը

փոխան հարսանիքի :

Շարքը բացուած է, ո'վ պիտի երկրորդէր . . . :

Լոզան, 1913

Ռ. ՍԵՒԱԿ

ԿԱՐՈ ԳԵՈՐԳԵԱՆ

ԱՄԵՆՈՒՆ
ՏԱՐԿԻՐԲԵԼ
1959

Զ. ՏՄԲԻ

ՊԵՏՈՒՄ - ԵՐԱՅԱՆ

կանանչ կուժէն կը մատուակէ հին ու կարմիր դինին սաղաղաջուն, տոհմիկ սեղանին շուրջը բոլորուածներու: Ու վարուժանին «Գըր-դանք»ը կը հասնի իր յաղթական լրումին:—

Տնակըս բոյրով լեցուեցաւ,
Զի ծոթրիմներ ծոթեցան
Պատմութեանին քղանցքէն,
Զի արեւով օծուած ոսկի մագերէն
Բուրեան մեղրեր ծոթեցան.
Եւ բիրերէն՝ մարգրիտներու պէս փաղփաւն՝
Թափթըփեցան ասուպներ,
Տնակըս լոյսով լեցուեցաւ...

Աւանդութիւնը պարտուած էր եւ աւանդամուտութիւնը զսպուած: Ժողովուրդը հաշտուեցաւ բանաստեղծին ու անոր անմահական սիրոյն հետ, երբ կանանչ կիրակիի այդ օրը, եկեղեցական զանգերը, վարուժանին ու Արաքսիին սիրոյ յաղթանակը աւետեցին ի լուր աշխարհի...
ԼԵՒՈՆ ԼԱՆԻՍ

Դ. ՎԱՐՈՒԺԱՆ ՉԱՆԸԸՐԸԻ ԱՔՍՈՐԱՎԱՅՐԻՆ ՄԷՋ

Ինչպէս այս էջերուն սկիզբը ըսինք, 1915ի սու օրերուն, Արամ Անտոնեան, Զանգըրբի ժամանակաւոր ախարավայրին մէջ միասին եղած էր նահատակ քրտիկն հետ: Նուպարեան Մատեմատիկաբանի քրթածրարներուն մէջ ձգած իր յուշագրութիւնով, Ա. Անտոնեան կը նկարագրէ Դ. Վարուժանին անցուցած կեանքը Զանգըրբի մէջ եւ կուտայ կարգ մը այլ ծանօթութիւններ, որոնց բոլորը կը հրատարակեմք ստորեւ, նոյնութեամբ:

Վարուժան կը սիրէր աշխատիլ ընկուզենիի մը շուքին մտերմութեան մէջ եւ կը նախընտրէր միշտ առանձին մնալ այնտեղ: Իր ընկերները կը յարգէին այդ բաղձանքը, բացի անշուշտ այն սուրբներէն, որոնց ընթացքին նոր լուր մը կ'առնէինք եւ զայն իրարու կը հաղորդէինք, ընդհանրապէս առանց մեկնութեան: Եւ լուրերը առհասարակ չար էին: Անշուշտ շատ սուտ ու չափազանցուած պատմութիւններ ալ, յայտնի չէ թէ ուրիշ բխած, շրջան կ'ընէին ատեն ատեն: Ոմանք ամէն բանի կը հաւատային եւ նոյնիսկ կը դատարարէին, որ ուրիշներ թերահաւատ կը մնան: Եւ Վարուժան հաւատացողներէն էր:

Սուրբաբար, երբ դաշնակցականներու «վիլլա»ն կ'երթայի, ընկուզենիին տակն էր ան, դրելով դրադած: Մեր բախտակիցներէն ոմանք զգուշացուցին զինքը այդպէս յայտնաբար դրելէ, որովհետեւ փողոցէն անցնող ամէն մարդ, ինչպէս մեր վրայ հսկող ոստիկանները, կրնային տեսնել ատիկա եւ հետեւութիւններ հանել, նոյնիսկ գրաւել դրածը: Վարուժան ըսաւ անդամ մը, որ անվնաս բաներ են դրածները եւ եթէ նոյնիսկ դրաւուն ու թարգմանուին — իր բռնբրով — «հաւու մը վիղը ոլորելու իսկ պէտք չի ծաղիլր ատոր համար»:

Ձոհերը Պոլսէն հեռագրի կը սպասէին Պոլիս վերադարձուելու համար: Հեռագիրը եկած էր զոհերը ճամբայ չհանուած, բայց Օղուզ գաղտնի պահած էր դայն, որպէսզի վլուխ հանէ ոճիրը:

Նոյն ատեանին առջեւ վկայութիւն տուած էր նաեւ Օհան (նախկին վարդապետ) Կարապետեան, Վարուժանի եւ ընկերներուն, ինչպէս նաեւ Տիրան Քէլէկեանի սպանութեանց սլարագաներուն մասին:

*
**

Ինչպէս ըսի, զինուորադրութեան Չանդըրլի ճիւղին պետը Իղլէթ պէյ, որ նախախնամութիւն մը եղած էր բոլոր աքսորականներուն համար, պատուոյ խնդիր դարձուց իրեն համար՝ գործուած ոճիրը եւ ամբողջովին բնաջինջ ըրաւ Քիւրտ Ալօն եւ անոր հրամաններուն տակ գտնուող հրոսախումբը:

ԱՐԱՄ ԱՆՏՈՆԵԱՆ

*
**

Դ. Վարուժանի, Ռ. Սեւակի և իրենց ընկերներուն սպանութեան մանրամասնութիւնները ճշդուեցան 1918ի զինադադարէն ետքը, երբ, իբրեւ ականատես խոստովանութիւններ ըրաւ՝ զանոնք դէպի սպանութեան վայրը փոխադրած թուրք կառապանը: Ձոհերը դաշունահար մորթուած էին Չանդըրլէն քանի մը ժամ հեռու անտառակի մը մուտքին, բլուրի մը ստորոտը, 26 Օգոստոս 1915ին:

ՈԳԵԿՈԶՈՒՄ ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ
ԱՆՑԵԱԼ ՏԱՐԻ ԿԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻՆ ՄԷՁ

Քառասուն տարիներէ ի վեր, քառասուն անգամ, ամէն տարի, Ապրիլեան Սգատօներուն, հայ ժողովուրդը, իր պաշտամունքին ու յարգանքին երկիւղած տուրքը ընծայեց Մեծ Եղեռնի անհամար զոհերու յիշատակին, աշխարհի բոլոր աղատ երկիրներուն մէջ: Բոլորին ուղղուած համադգային այս յարգանքի կարգին, բազմաթիւ այլ պատեհութիւններով եւ ձեռնարկներով առանձնապէս ոգեկոչուեցաւ նաեւ յիշատակը նահատակուած մեծանուն դէմքերուն: Տեղի ունեցան հանդիսութիւններ, տարեդարձային տօնակատարութիւններ, դասախօսութիւններ, եւլն., անոնցմէ շատերուն կեանքն ու դործը ծանօթացնելու և յիշատակը սլանծացնելու համար:

Նմանօրինակ հանդիսութիւն մըն էր ահաւասիկ այն մէկը, որ, յետ երկարատեւ նախապատրաստութեան եւ յուշատախտակի մը գետեղումով, տեղի ունեցաւ 9 Փետր. 1958ին Պելժիքայի Կան քաղաքին մէջ, ի յիշատակ հայ քերթողական արուեստի մեծագոյն ներկայացուցչին՝ Դանիէլ Վարուժանի: Այս հանդիսութեան շքեղութիւնն ու առանձնայատկութիւնը, սակայն, կը կայանար այն բացառիկ իրողութեան մէջ, որ ատոր իրենց մասնակցութիւնը կը բերէին նաեւ պելժ եւ Ֆրանսացի անձնաւորութիւններ, — պաշտօնական դէմքեր, զրոզներ, փրոֆէսէօրներ, արուեստագէտներ եւ

ՅՈՒՆԱՐՁԱՆ

ԱՊՐԻԼ ՏԱՍՆԸՄԷԿԻ

18 MAI 1919

Պ Ա Տ Ր Ա Ս Տ Ո Ւ Ա Մ

«ԱՊՐԻԼ ՏԱՍՆԸՄԷԿԻ ՍԳՕՀԱՆԴԷՍԻ ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԻ» ԻՆ ԿՈՂՄԷ

ՀՈՒՊՈՂԵՆԱՆ ՄԱՏՆԱԴՐԱՆ
Կ. Բ. Ը. ՄԻՈՒԹՅԱՆ — ՊՐԻՆՏ

— Կ Պ Լ Ի Ս —

ԵՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Օ. ԱՐՋՈՒՄԱՆ

1919

րուժանն ու Սեւակը : Բարտիներու ծառուղիի մը վրայ կը պտտէինք միասին : Մեր խօսակցութեան նիւթն էր բախտը , չար կամ բարի : Քէլէկեան ըսաւ :

— Բախտը իմ կեանքս , եօթը տարիներով հանգրուաններու բաժնած, է : Եօթը տարին անգամ մը , կեանքի մեծ ճգնաժամ մը կ'անցընեմ ես , յետոյ դժուարութիւնները կը յաղթահարուին ի նպաստինժի : Այս անգամ նորէն եօթը տարուան շրջանս լրացած է . . .

Մնացածը լըսաւ . թէեւ գիտէի թէ այս անգամ ալ լաւատես էր , դժուարութեանց ելքի մասին : Մարդիկ կան , որոնց դէմ չարաբախտութիւնը կը գործէ ճակատ ճակտի , իսկ մարդիկ ալ կան որոնց ետեւէն կը դաւաճանէ գաղտագողի :

Քէլէկեանի հեռացումէն երեք շաբաթի չափ վերջը , ես մեկնեցայ Չանդրըրէն ուրիշ եօթը ընկերներու հետ : Վերջը մեզի հետեւեցաւ մէկ հոգի եւս : Իսկ մեր ընկերներէն մնացած քսան հոգիները , Քասթէմունիի Հայութեան տեղահանութեան միասին տարազրուեցան եւ իրենցմէ երեք հոգի միայն ողջ մնացած է , տասնեւեօթը հոգին զոհ երթալով դժուարագոյն պարագաներու եւ սոսկալի համաճարակներու :

ՄԻՔԱՅԷԼ ՇԱՄՏԱՆՃԵԱՆ

Զարդերու անանատես վկայի մը

Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ը

Ի՞Ն Զ Պ Է Ս Ա Պ Ա Ն Ն Ո Ւ Ե Ց Ա Ն

Ս Ե Ի Ա Կ Ն Ո Ւ Վ Ա Ր Ո Ւ Ժ Ա Ն Ը

Բարեկէ Հայկական Տեղեկատու Գրական Կենտրոնը կը հազարէ մեզ, զոր կ'արտատպենք յուզումով:—

Հետեւեալ պատմութիւնը եղած է Զանկերը կառուած Հասանի կողմէ Հայ վարդապետի մը, քննարկութեան Էնկիւրիէն, քննական ուղեւորութենէ մտաբանող: Ետք պատմութեան մը, Հասան արդէն իսկ մըրջու աւելած վկայութիւն տուած է Էնկիւրի պատերազմին տեսանլն առջեւ:

Հոստարու մըրին պէտք, որ կը լիշուի պատմութեան մէջ, կը կուշուի Ալի: Հինգ զօրերէն յէկն էր բռնատանող՝ Գանիէլ Վարուժան և միւսը Տօցթ. Ռ. Զիլինկերեան: Միւս երեքներուն ինքնութիւնը չէրցաւ հաստատուիլ: Անոնք սպորները կը հանգչին հիմայ այն տեղ ուր զարծուցաւ սօրը, Բուսէյ գիւղին մօտ:

Ես արեւտով կառուած մըն եմ: Կը կուշուի Հասան: Երկար ասնն Գաւթէմաւնիցի Մաթիթ Էֆ. Ի կառուածապետն էի, որ կառուէր կը բանեցնէր: Հայոց արագրութեան միջոցին, կը գտնուէի Զանկերը ուր, ինչպէս գիտէք, արտարուած էին Պայտէն բազմաթիւ տեղանաւոր Հայեր:

Իրիկան մը, սիկառո կը խմէի, նստած տխուրս առջեւ, երբ տեսայ անձանօթ մը, ձիու վրայ հեծած որ դէպի ինձ կ'ուղղուէր: Արտաքին մտեցած էր, վար ցտակեց և առանց մինչեւ ինչ պատելու որ հիւրասիրեմ զինքը, բանեց ձիուն սանձէն և մտնելով տխուրն մէջ իմ ձիւնուս քովը կապեց իրը: Այս ընթացքը ինձի տարօրինակ թուեցաւ: Սակայն և այնպէս ձայն չէի հաներ, ըսելով ինքնիրեն թէ՛ կ'երեւի որ համարդութեան էլած բարձրատիրեան պայտունա-տար ո՞րն է:

Չի խաչեր, որովհետեւ հետեւալով, յանձնարարեց ինձի հրամայական շեշտով մը խնամել իր ձիւն և զայն պատրաստել հետեւեալ օրուան համար, շատ կանուխ, և յետոյ հեռացաւ: Կտակածելով, հեռուէն հետեւեցայ իրեն: Մտաւ մեծ իթթիկատականներէն մէկուն ասնը, որուն մօտ քանի օրերէ ի վեր տեղի կ'ուսննային յանախ փողօններ:

Յաջորդ առտու, արշալույսէն առաջ, ուրիշ մէկն էր որ եկաւ փնտաել ձիւն: Այս մարդը հաղորդեց միեւնոյն ասնն ինձի թէ իմ կառուած պարտաւոր էի քողաքէն քաւորդ ժամ հետու տեղ մը մեկ իլ և հոն ինքզինքս արամարդել ստիկանութեան: Ասիկա հրաման մըն էր, զոր ինք կը հաղորդէր ինձի: Ստիկանեցայ հնազանդի: Մեր ժամողրութեան տեղը ուրիշ կառու մը կանդ տուած էր: Ուտիկան մը ստիկան-զինուորի մը հետ հոն կը գտնուէր Պայտէն: Զանկերը արտարուած է Ֆէնաիներէն հինգին հետ: Մէկը սեւ մօրուք էր, խիստ երիտասարդ ու վառվառն ուղեբով: (Խեղճ Մեւակը Մ. Խ.): Ամէնքն ալ լուս հագնուած էին, այնպէս ինչպէս կը հագնուին քողաքի մը պէտքը: Եսս մտաւոր էին և ընկճուած երեւոյթ մը սանէին: Զեռքերնին կապուած էր: Ոստիկանը գտնուեց իմ կառու հետեցուց և ինք միւսին մէջ նստաւ ստիկան-զինուորին հետ: Հրաման արեւեցաւ մեզի ուղղուել դէպի Թիւնէյ որ Զանկերըն վեց ժամ հետու կը գտնուի:

Արդէն ինչ ժամ մը եղած էր մեծ տեսիլ: Եսս համբուս մէկ

Վ

Կողմնակիցները ելուտ առջի գիշերական տեսած զինուորական Անրկա-
մար առջևն էն կհասն քանի որ սա առաջինն էլուտ:

Թրևնէյէն կէս ժամ առդին էինք, երբ յանկարծ, միեւնոյն անձ-
Յաւարութիւնը դարձեալ մեզի դարձաւ: Ուղղակի ուղղակեցաւ իմ
կառքիս և ձիէն իջնելով բռնեց իր ձիուն անձը, և ուզեց առնիլ
կառքը ճամբէն դուրս այն խորունկ ձորին մէջ որ կը բացուէր բլու-
րին ստորոտը: Դեռին դառնեցի, սասիկան-զինուորն ալ նոյնը ըրաւ:
Կը կարծէինք թէ աւազակներու կողմէ յարձակում կը կրէինք և կը
պաշտպանէինք ինքզինքնիս, բայց սասիկանը միջամտելով որոտայեց
քաշուիլ: Ողջսանեց միեւնոյն ատեն անծանօթը մեծ յարգանքով:
Այս պահուն մեր առջև ելան առքերնէն մինչև գլուխին զինեալ չորս
անձեր: Անծանօթը որ կը թուէր իրենց պէտք ըլլալ նշան մը ըրաւ:
Այս մարդիկը բռնեցին մեզ, միւս կտուտպանը և զիս և ձեռքերնիս
կապեցին, յետոյ կառքէն իջեցաւցին հինգ տարագիրները, Հրոսմա-
յեցին անոնց յանձնել իրենց քովի դրամները: Որովհետև ձեռքեր-
նին կապուած էր, սասիկանն ու սասիկան - զինուորները խաղաղ-
եցին անոնց դրոպանները, ամէն ինչ կտուտպանին, դրամ, դանազան
առարկաներ, սիկատոնիկ, թղթ-պանակ ևն: Ոստիկանը քանի մը
բառ փսփոտաց կրոսախաւճիկն կրոսայող անձնաւորութեան ակածիկն
տողաբկած էր անոր, կ'երեւի իրեն և ժանտարմայիս համար վար
դնել կողոպտուած դրամը: Անգամ մը որ այս գործողութիւնը վեր-
ջացաւ, սասիկանն ու ժանտարման իմ արհեստակցիս կառքը նշան
և դաքին: Ձեռքերս քակեցին և կրոսայեցին որ դառնամ քողաք:
Գալով տարագիրներուն, չորս աւազակները, իրենց անտին առաջ-
նորդութեամբ կրամայեցին անոնց իրենց հետեւիլ:

Հեռուէն կը հետեւէի անոնց: Հեռաքրքրութիւնը զիս կուտէր:
Ուր կ'առաջնորդէին էֆէնտիները: Չինեալ անձերը, իրենց անտին
խորհրդաւոր ընթացքը խիստ հետեւած կը ներշնչէին ինծի: Թողուցի
կառքս ու հեռուէն հետեւեցայ անոնց, որոնք ձորէն անցնելով գա-
ցին միւս եզերքը: Հոն մտան պզտիկ անտառի մը մէջ և յառաջա-
նալով, անոնց պէտք ըսաւ քանի մը բառեր զորս չլսեցի, որովհե-
տեւ բաւական հեռու էի իրենցմէ: Հոն աւազակները խօսեցան է-
ֆէնտիներուն վրայ, մերկացուցին զանոնք իրենց զգեստներէն, և
բոլորովին մերկ վիճակի մէջ դրին: Ձեմ կրնար նկարագրել այն ան-
տարանը որուն ներկայ գտնուեցայ: Այս խեղճ զոհերը մէկիկ մէկիկ
կապուեցան ծառերուն: Ձէին կանար իրենք զիրենք պաշտպանել,
ձեռքերնին կապուած էր:

Յետոյ, մեծ ու պզտիկ աւազակները հանեցին իրենց դաշտի-
ները և սկսան հարուածներով ծակծկել, յամբարտը և զորաւոր կեր-
պով: Դառապարտեալներուն աղաղակները, և իրենց անկարող կա-
տողութիւնը կը յուզէին սիրաս: Այս, ես ալ մարդ մը սպաննած
եմ, և այդ պատճառաւ 15 տարուան ատժանակիբ աշխատութեան
դառապարտուած, բայց այս մարդասպաններուն պէս վատ մը չեմ
եղած: Իմ զոհս զիս նախատած էր. զայրօթը կը կատրեցնէր զիս,
տարճանախ ուղղեցի և գնդակով սպաննեցի հակառակորդս: Կը ցա-
ւիմ զինքը սպաննած ըլլալուս: Վերջապէս այս մարդը զիս նախա-
տած և սպաննացած էր, մինչդեռ խեղճ հինգ էֆէնտիները ոչինչ
ըրած էին այդ աւազակներու: Ընդ լսով ճանաչուող մտք և անոնք
հանդարտօրէն կտոր կտոր կ'ընէին զանոնք:

ՀԱՅՍՏԱՆԻ ԳՐԱԳՈՐԾԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՆՑՈՐԴԻ ՏՊԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(Տեղահանութեան եւ ջարդի արատներ)

(Պօլսէն դէպի Էնկիւրիւ եւ Չանկըրը)

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆԻ

և

ՏՈՔԹ. Ռ. ՉԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆԻ (Սեւակ)

ԳԵՐԵՉՄԱՆՆԵՐԸ

10 JUIL 1978

Հեղինակ

ԲԺԻՇԿ Ս. ԶԱՐԵԻՍ

LIBRAIRIE HARATCH
TZÉRIKIANTZ
Rue des Dominicaines
M A R S E I L L E
1924
Նիւ Ծօր

պաշտպանութեան զինուորներ, Չէթէներու հաւանական յարձակումի մը դէմ, ինչպէս Հասան կը յայտնէր:

Երբ ոստիկանները ոճիրին կանխորոշուած վայրը կը նշմարեն, Գալէճիկի գիւղին եւ Եարըմ Խան կոչուած գիշերուան ճամբորդներու կայանին միջև միացման բանուկ գիծէն տասը վայրկեան դէպի արեւմուտքի ուղղութեամբ յառաջանալէ վերջը կառքը կը կասեցնեն:

Նախնական կողոպուտը հազիւ աւարտած, զարմանալի զուղադիպութիւնով մը հինգ զինեալ ոճրագործներ կը յարձակին կամուխին մուրաժ այս խումբին վրայ: Քիւրտ Ալօ, Թէքէնէ Հասան, Եմալյի, այս վերջինը մասնաւոր հնարամիտ կողմակերպիչ կառապան Հասանի մօտէն ծանօթ եւ կառավարութեան եւ տեղւոյն Չէթէներուն միջև իբր բարուք յարաբերութեան պաշտօնեայ, եւ վերջապէս ուրիշ երեք հասարակ ոճրագործներ խումբը կ'ամբողջացնեն:

Իմալյիի նշանին վրայ իբր թէ Հասանը կը մեկուսացնեն ձեռնակապերով, իսկ զինեալ ոստիկանները իբր շնորհուած աշակերտներ իրենց կոչումին, առանց նուաղագոյն ընդդիմութեան ղէնքերու հանդիսաւոր յանձնումէն վերջը՝ անբնական եւ անյաշող թատերական ներկայացման մը շարժումներով կը ձեռնակապուին:

Տասըմէկ մարդասպաններ հինգ անմեղ ու անզէն ճամբորդներու դէմ: Ի՞նչ մեծ անվստահութիւն իրենց ոճրագործի հեղինակութեան:

Բռնի մերկացնելու փորձի մը դէմ Սեւակ կ'ըմբոստանայ իսկ Վարուժան, ստոյիկեան իմաստունի

Եւ լսելով որ...
եւ անոր...
Եւ յիշեց...

մը պէս համակերպող ողիով մը կը հնայանդի :

Հինդն ալ հաւասար խողխողումներու կ'ենթարկուին, կ'անարգուին եւ ի վերջոյ մարդկային բնութեամբ կարողութենէն շատ վեր, անուր վայրադութիւններով կ'սպաննուին :

«Բիշկին ընկերը, Վարուժանին կ'ակնարկէր, շատ դժուար հողին աւանդեց, շատ տրտնջաց, շատ խոսեցաւ բայց չի հասկցայ թէ ի՞նչ կ'ըսէր՝ աւելցուց Հասան : Այս այդ վերջին խօսքերը, ի՞նչպէս չի յուզուէի : Ակամայ արցունքի կաթիլներ կույ տուի պաղարիւնութիւն կեղծելու համար :

Այդ վերջին խօսքերը ի՞նչ կրնային ըլլալ եթէ ոչ իր աստուածացած էութենէն բխող յուսահատ համակերպութեան եւ կարօտի նուիրական աղօթքը, ուղղուած դէպի այն շնչող սիրմը զոր ան մեղի ժառանգ ձգեց իր գերագոյն գործին հետ՝ կենդանի յուշարձանը իր արգասաւորութեանը եւ լուսատու խորհրդանիշը ազատագրութեան ճանապարհին :

Ի՞նչպէս շարիւնէր սիրտս ու շարտասուէի : Երեւակայութեանս առջիւ անոնց անշունչ եւ վիրաւոր դիակները կը լողային նետուած ջրասփռան մէջ ինչպէս սկանաւոնս դաղանը կը նկարագրէր :

Հասանի աչքերուն մէջ ի դուր կը փնտռէի եղևնի պատկերին արիւնոտ ցոլքը : Ասալ անոնց անսովոր երակաւորումը եւ հողին սաւնութիւնը, որ անշուշտ իր ներքին գոհունակութեան արդիւնքն էր, մթաղնած էին աչքերուն սովորական վայրը : Զարհուրելի քառանկրու առջեւ կը դանկի ինքզինքս : Մին գերեզմանն էր զոր անոնք ատաքինաղօր լիութեամբ մը լեցուցին, դրչի եւ գիտութեան կորստութեան

ՕՐ ԳՈՅԱՅԵՒՄԱՆ... (Շարէշ 2-էն)
 Դայ մը կայ: Իր այս նոր գիրքին մէջ,
 Գրիգորիս Եպիս. Պալաքեանին «Էայ
 ծներ, գրեթէ նոյնութեամբ, արտագրած է:
 ալի նահատակութեան մասին յօդուած
 լուած են:
 Ինչ «THE BURNING TIGRIS» գիրքին 215
 էեան մասին անգլերէնով գրուած անիրաւ,

պատճենի թարգմանութիւնը:

Armenians to a nearby creek, undressed
 for themselves. Then "they began to
 arms and legs and genitals, and ripping
 ty-three-year-old Dannie. Varoujan tried
 ed the killers further; they not only
 ed the eyes of this great Armenian poet."
 e among themselves, taking more than
 sewn into the clothing of Dr. Chill-
 u. They paid off the police, and after
 the carriages."

ՄԻՔԵՆՆՈՒԹԻԻՆԸ
 Կարակը, մերկացուցին զանոնք որ, անոնց
 ահուան գործողութեան: Քաշեցին իրենց
 ըր, սրունքներն ու սեռային անդամները և
 Դանիէլ Վարուջանը փորձելով դիմադ-
 թիւնը հրահրեց: Զգուհացան անոր փորո-
 սյս մեծ բանաստեղծին աչքերը: Յետոյ, ոճ-
 աւարը: Աւելի քան 450 Օսմանեան ոսկե-
 ղի Սաղազաճեանի հազուատներուն ծալ-
 սին ու ճամբու դրին զանոնք:

1. *Գրքաց յայտնի տեսչականի մասին*
 I. A. 16. Juli 1910 emigravit i
 2. *գաղտնարձայնաց, անհետ: անհետ*
 Hain R.T. i
 3. *անհետ հասարակականաց լուարձ*
 սակ հարցոյնը i
 4. *Լուարձ, անհետ 10 թիւով:*
 5. *անհետ, անհետ հարց, անհետ հարց*
 անհետ հարցը:
հարց: անհետ հարց անհետ, անհետ
անհետ անհետ, անհետ հարց
 (անհետ: անհետ հարց) հարցը,
 7. *հարցը.*
անհետ հարց անհետ անհետ անհետ
անհետ անհետ (անհետ անհետ, անհետ հարց)
անհետ անհետ 20. անհետ հարց անհետ անհետ
անհետ անհետ 30. անհետ հարց անհետ անհետ
անհետ անհետ հարց անհետ անհետ անհետ
անհետ հարց անհետ անհետ անհետ անհետ
 անհետ հարց անհետ անհետ անհետ անհետ
 անհետ հարց անհետ անհետ անհետ անհետ
 անհետ հարց անհետ անհետ անհետ անհետ
 անհետ հարց անհետ անհետ անհետ անհետ
 անհետ հարց անհետ անհետ անհետ անհետ
 անհետ հարց անհետ անհետ անհետ անհետ
 անհետ հարց անհետ անհետ անհետ անհետ

BTK97 2 (21)

ԱՆՏՈՐԴԻ ՏՊԱՌՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(Տեղահանութեան եւ օտարի արտաքին)
 (Գոյնէն դէպի լեզուի բնա եւ ճանաչող)

ՊԵՆՆԸ ԱՄՈՐԻԱՆԻ
 և
 ՏՈՒԹ և ՏՈՒՆԻՆԻՆԻՆԻ (ՈՒԿՈՒՄ):
 ԳՈՒՆՉՄԱՆՆԵՐԸ

Ներքին
 ՆՈՒՇԱ Օ. ՔԱՐԱՌԱՐԻ
 1926
 Նա ծոք

ZU 7734-ՈՒՎ ՆՇԱՆԱԿՈՒՄԻՆՈՒՄ ԻՆ Բ- 7K 97 2 ԹՈՒՄԱՆՆԵՐԻՆ, ԿՐ.ԹՈՒՄԱՆՆԻՆՈՒՄ
 ՊՈՒՄՍ ԻՆՏԵՐՆԱԿԱՆ ԻՆՏԵՐՆԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒՄՆԵՐԻՆ
 ՀԱՅԵՐԷՆ ԹԱՐԱՊՈՒՄԱՆ ԻՆՏԵՐՆԱԿԱՆՆԵՐԻՆ:
 Տիկին APPELL և իր աղջիկը, անոր զուգարհուն հետ 16 Սեպտեմբեր (1915) -ին
 Գերմանիա մեկնեցան: Իրականութեամբ մէջ՝ Զոյսիցիոյ Լոզան քաղաքը կացին:
 Նկատելով, որ մինչեւ այսօր հակառակը չէ լուած, կ'երեւի, թէ ստանդ գտնա-
 թեան սահմանը անցած են:
 15 Սեպտեմբեր (1915)-ին, Տիկին Ժ. Չիլինգիւրիանին տեղեկացուցի իր ամուսին
 ճակատագրին մասին թրքական Ներքին նախարարութեան տուած լուրերը:
 Տիկին Ժ. Չիլինգիւրիան այս կացութեան ստիչի խնդրեց, որ իր ամուսինը վրադն
 գտնուած (նահատակուելէն յետոյ) Հետեւի առականները իրեն վերադարձան ին:
 1.- Ամուսնութեան մատանի մը, մէջի կողմը I. A. (JANNI APPELL) 16 Յուլիս 1910
 փորագրուած:
 2.- Ոսկի (CHEVALIER) մատանի մը զարդաքարով՝ վրան R.T. տատերը (ROI PEN-
 TCHILINGURIAN):
 3.- Զոյգ մը ոսկի թեւոց՝ վրան զմրուխտով:
 4.- ՀնճՈՒՆ ԴԻՄ. ՆՈՒԱԶԱԿՈՅՆ, 10 (ՕՍՄԱՆԵԱՆ) ՈՍԿԻ:
 5.- Մոխրագոյն, նորածն ճամբորդական սպորտակ մը (VALISE), գերմանական
 ERFURT-ի գործարանի մը վաճառանիչով:
 Ասոնցմէ զատ՝ բռնակալ գործիքներ և տարբեր ստարկաներ խեւ հագուած մը,
 և ճամբորդական անկողին մը, եւ այլն:
 Այս ստարկաներուն մէկ ցանկը (գործարարութեան թրքերէնով, 20 Սեպտեմբեր
 (1915)-ին Իստանբուլի Դէյ Ճամայողութիւն յանձնեցի:
 Տիկին Արեւիկ և իր աղջկան Պոլիս ձգած սպրանքները պահուած են:
 Ասէկ առջ Տիկին Արեւիկ-ին ինքի տուած միլանի ամանը՝ Պարոն ՏՊՈՐԲԷԼ-
 Ին դրեցի:
 Այս տեղեկութիւնները նամակով մը, Տիկին APPELL-ի հասցէին ու դարձուած են.-
 LAUSANNE SIGNAL VILLA MONT-TENDRE (SUISSE)

ներ հինգ անմեղ ու ան-
 ոչ մեծ անվստահութիւն
 լուրեան:
 մի մը դէմ Սիւակ կ'ըմ-
 ստայիկեան իմաստունի
 Ի մը կը հնարամտի:
 զխոսըմըներու կ'ենթար-
 վերջոյ մարդկային ըմ-

Dr. Pars Tuđlacı

**ERMENİ EDEBİYATINDAN
SEÇKİLER**

cem yayınevi

DOSTLUK YOLU

*Bir Halkın dil ve edebiyatını
bilmek, o halkı yakından
tanımının ve ona yakın
olmanın en etkin yoludur.
Dünya halkları arasında
dostluk duygularının
pekişmesi için de yöneticilerin
olumlu ve yapıcı icraatı
zorunludur.*

Pars TUĞLACI

©Pars Tuğlacı

Dizgi : CEM Yayınevi (Ayfer Gökcan)

Baskı : Başaran Matbaası

İstanbul, 1992

RUPEN SEVAG

–Çilingiryan–

(Silivri 15 Şubat 1885-26 Ağustos 1915)

Şair, yazar ve hekim Rupen Sevag, ilköğrenimini Silivri'deki Azkanazyan Okulu'nda, ortaöğrenimini Bahçecik'teki Amerikan okulunda (1901'e kadar), ve İstanbul'daki Berberyan Okulu'nda yaptı (1905). Lozan Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdi (1911). Lozan'daki hastahanelerden birinde çalıştı (1911-1914). 1915'te İstanbul'a döndü ve aynı yıl çıkan Tehcir Kanunu'nun uygulanışı sırasında sürüldüğü taşra yollarında hayatını kaybeden Ermeni aydınlarından biri oldu.

Sevag'ın ilk şiiri «Ayrılık Sözleri» MASİS dergisinde yayınlandı (1905). birçok eseri, zamanın çok okunan Ermenice MASİS, PÜZANTİON, VOS-DAN, AREVELYAN MAMUL, LUYS, SURHANTAG, KEĞUNİ, PAZ-MAVEB, ARAKADZ, VERADZINUNT, AMENUYN DARETSUYTSL, AMENUN DAREKİRKI vb. dergilerinde dağınık bir biçimde kaldı. Sevag'ın yaratıcılığı, Ermeni Neoromantizmi diye nitelendirilen edebî yöne ilişkin olmakla birlikte, dünya görüşü, sanat anlayışı ve tarzı ile XX. yüzyılbaşındaki Batı Ermeni Edebiyat hareketinde kendine özgü bir yeri vardır. Onun eserlerinde daha çok sevgi, doğa, sosyal hayat, milli-yurtseverlik temaları işlenmiş olup, «Paranın Duası» (1907), «Kızıl Bayrak» (1909) şiirlerinde ve «Bu Bıçak» (1909), «Trubadurlar» (1910), «Sokak Süpüren» (1911), «İnsan Sevgisi» (1909) şiirlerinde, sosyal adaletsizlikler, şikâyet ve feveran (isyan) düşüncesi, büyük sanat gücüyle anlatılmıştır. Bunlar Batı Ermeni şiirinde, bu temayla üretilmiş en iyi ve özgün eserlerdendir. Sevag, temel demokratizmden yola çıkarak, burjuva toplumunun yaralarını açıkça ortaya çıkarmış, çalışan insanın (işçinin) toplumsal dramını ve feveranını (isyanını) dile getirmiş ve bu arada yoksun insanlığın serbest ve âdil dünya için iyi düşünüyüşünü okşamıştır.

DELİRİYORUM

Beni dinlerken:
Diyenler olur.
Ve ben derim ki:
«Evet deliyim,
Neden olmayım?»

Delirdiğinden değil midir ki
İnsan ya sever, ya da nefret eder,
Odun cızırdar, delirdiğinden?
Delirmeyince olamaz zafer,
Ana doğuramaz, delirmeyince.
Ve nar tanesi öz kabuğunu
Yarıp açamaz, delirmeyince.
Su da kaynamaz delirmeyince.
Ağaçlar hepten gökler boyunca serpiyorsa
delirmektendir
Dünyamız, elbet, ara vermeden hep dönüyorsa.

Tohum, derinde, delirmeyince,
Ürün veremez,
Pençe, yerinde, delirmeyince,
Ele benzemez.

Ve kelimeler de olamaz türkül,
delirmeyince.

Ah! ne olurdu, deli olaydım ben hep böylece...

Rupen Sevag

Երեսուցի Անտոնյան

ՆՈՐԻՑ ՔԵԶ ՀԵՏ
ՄԱՐԴԸ ԱՓԻ ՄԷԶ
ԵՂԻՑԻ ԼՈՅՍ
ՄԱՄՈՒԼԻ ԷԶԵՐՈՎ

(ՀԱՏԸՆՏԻՐ)

Բ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
1980

Հրատարակչություն
ՀԱՆՆԷՍԵԱՆ ԵՂԱՅԵՐՆԵՐՈՒ
ՇԻՐԱԿ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶԱՏԱՆ

ՊԵՂՐԱԿ

ԳԺԻՈՒՄ ԵՄ

Եւ ինձ լսելով՝
Կարող եմ ասել,
«Գժուե՞լ է, ի՞նչ է»:
Իսկ ես էլ կ'ասեմ.
«Այո՛, գժուե՛լ եմ,
Ինչո՞ւ չգժուել»:

Իսկ գժուելով չե՞ն սիրում ու ասում:
Իսկ գժուելուց չե՞ փայտը փարճատում:
Առանց գժուելու՝ չկա՛յ շահած մարտ:
Առանց գժուելու՝ չե՛ն ծնի նոր մարդ:
Մինչեւ չգժուի՝ ջուրը չի՛ եռայ,
Կե՛ղեւ չի պատռի հատիկը նռան:
Ծառե՞րն են փթթում՝
Գժուա՛ծ են անշուշտ:
Երկի՞րն է պտտում՝
Գժուա՛ծ է անշուշտ...

Սերմերը մինչեւ կարգին չգժուեն՝
Բե՛րք չեն դառնալու:
Թաթերը մինչեւ կարգին չգժուեն՝
Ձե՛նք չեն դառնալու:

Բառերն էլ մինչեւ կարգի՛ն չգժուեն՝
Ե՛րգ չեն դառնալու...

Ա՛յս, ուր էր թէ ես միշտ գի՛ծ լինէի...

«Արարատ», 1, 2, 3 ապրիլ 1994
ՌՌԻՐԷՆ ՍԵՒԱԿ
... ԵՒ ՀԱՄԱՆՈՒՆ ԳՐՈՂԻ ՄԸ
ԻՆՔՆՈՒԹԵԱՆՑ ՇՓՈԹՈՒԹԵՆԷՆ
ՄՆԱՄ TRAGI-COMEDIE-Ի
ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

ԱՐԱՐ ԱՌԱՋԻՆ

Պոլսոյ հայկական եւ թրքական շրջանակներուն մէջ շատ ծանօթ անձնաւորութիւն մ'եղող բանասէր, պատմագետ, փրօֆ. Բարսեղ Թուղլանեան Պոլսոյ պատմական հայկական կեանքի եւ անձերու վերաբերեալ, թրքերէն եւ անգլերէն լեզուներով, շատ արժեքաւոր գիրքեր հրատարակած էր:

Վերջերս, Բարսեղ Թուղլանեան լոյս ընծայեց, կրկին Պոլսոյ մէջ, եւ թրքերէն լեզուով՝ «Հայ գրականութեան հատընտիրներ», (Ermeni edebita tından seçti kiler) անունով, իր տեսակին մէջ եզակի եւ շատ հետաքրքրական anthologie մը: Այս ծաւալուն գիրքին մէջ, հայ գիրի եւ գրականութեան պատմութիւնը կը տրուի, եւ յատկապէս՝ պատմական հնագոյն շրջաններէն մինչեւ մեր օրերու հայ գրողներու կեանքը, գաղափարականը, գործերը եւ իրենց ստեղծագործութիւններէն նմոյշներ՝ շատ յաջող թարգմանութեամբ:

Գիրքին մէջ ներկայացող հայ բանաստեղծներէն մէկն է Ռուբէն Սեւակը: Մէկ էջի վրայ տրուած է Ռուբէն Սեւակի կեանքը, գործերը եւ մանաւանդ՝ գաղափարականը, շատ ճշգրիտ մեկնաբանութեամբ: Իսկ ասոր հետևող էջին վրայ տրուած է Ռուբէն Սեւակէ (որպէս թէ) բանաստեղծութիւն մը. բնական է՝ թրքերէնի թարգմանուած, իսկ բանաստեղծութեան անունը՝ «deliriyorum» - «Պիտի խենթանամ»:

Ընդամենը մէկ էջնոց քերթուած մըն է ան, որուն վերջաւորութեան կայ բանաստեղծին անունը՝ «Ռուբէն Սեւակ»:

Ուշադրութեամբ կարդացինք բանաստեղծութիւնը եւ նկատեցինք, որ Ռուբէն Սեւակի այս բանաստեղծութիւնը մեզի ծանօթ էր: Թերեւս կը սխալինք կամ չենք յիշեր ըսելով՝ Ռուբէն Սեւակի

բոլոր գիրքերը պրպտեցինք: Արդի՞ւնքը՝ այս բանաստեղծութիւնը անոնցմէ ոչ մէկուն մէջ չի գտանք:

Այն ատեն Պոլիս՝ Բարսեղ Թուղլանեանին հեռաձայնելով խնդիրը պարզեցինք իրեն ըսելով, որ Ռուբէն Սեւակի այս քերթուածը մեզի ծանօթ չէր. արդեօք ուրկէ՞ գտած էր ինք այս կտորը, եւ խնդրեցինք լուսաբանութիւն:

Բարսեղ Թուղլանեան մեզի այսպէս բացատրեց. «Հայրս,- ըսավ ան,- Թորոս Ազատեանին շատ մօտիկ բարեկամն էր: Անկէ շատ մը ձեռագիրներ առած էր, թերեւս անոնցմէ մէկն է», եւ ւաւելցուց. «Ինծի շարաք մը ետք հեռաձայնեցէք. ես, մինչ այդ, կը պրպտեմ եւ ձեզի կը պատասխանեմ»:

Բարսեղ Թուղլանեանի այս խօսքը, մեր առջեւ մեծ յոյսի մը ճամբան բացաւ: Թորոս Ազատեանը ատենին. Պոլսոյ մէջ, նահատակ Ռուբէն Սեւակի ձեռագիրները հաւաքած էր: Եւ բարեբախտաբար, Թ. Ազատեան կտակ էր ըրած, որ իր մահէն ետք այս ձեռագիրները Հայաստան դրկուին, եւ իր մեծահոգի տիկինը, իր ամուսնոյն ցանկութիւնը կատարելու ջանքով, այդ բոլոր ձեռագիրները Հայաստան դրկած էր: Նշենք այստեղ, որ անոնց շնորհիւ է որ 1985ին, Հայաստանի մէջ, Ալեքսանդր Թոփչեան Ռուբէն Սեւակի ամբողջական գործերը կրցաւ հրատարակել:

Հարց մը, երկար ատեն, յուզեց մեզ ու չարչրկեց միտքը - արդեօք Թորոս Ազատեան, այս անտիպ ձեռագիրներէն մաս մը, Բարսեղ Թուղլանեանի հօրը տուած կրնար ըլլալ: Այս հարցումին տրուած դրական պատասխան մը իրաւունք պիտի տար մեզի յուսալու, որ Ռուբէն Սեւակէ ուրիշ եւ նոր գրութիւններ ալ կրնային գտնուիլ իր մօտ:

ԱՐԱՐ ԵՐԿՐՈՐԴ

Անձկալից շարաք մը անցուցինք: Այդ միջոցին, Ռուբէն Սեւակէ նոր անտիպներ գտնելու յոյսը ւաւելի հրահրուեցաւ մեր մէջ:

Զէ՞ որ քանի մը տարի առաջ, հրաշալի դիպուածով մը, տեղեկացած էինք թէ, Գանատա՝ Թորոնթօ քաղաքը բնակող Պետրոս Զոպեանի ընտանիքին մօտ Ռուբէն Սեւակէն երկու անտիպ ձեռագիր տետրակներ կը գտնուէին. եւ պատահած էր հրաշքի համագօր եղելութիւն մը - Ռուբէն Սեւակի երկու ձեռագիր անտիպ տետրակները Գօթ Տ'Ազիւրի «Ռուբէն Սեւակի յիշատակի տուն»ի մէջ ամ-

փոփոխեցան: Ասոր շնորհիւ է որ, կրկին Ալեքսանդր Թոփչեանի ջանքերով, 1992ին Երեւանի մէջ, այս նոր անտիպներու գիրքը հրատարակուեցաւ:

Երբ շաբաթ մը ետք, կրկին Պոլիս՝ Բարսեղ Թուղլանեանին հեռաձայնեցինք, անոր տուած պատասխանը մեր այս յոյսի երազը փնացուց:

Բարսեղ Թուղլանեան ըսաւ մեզի. «Գրութիւնները տպագրելէ ետք, բոլորն ալ Հայաստան՝ թանգարան ղըրկեցի. այդ պատճառաւ բան մը չկրցայ գտնել իմ մօտ»:

Հարցը մնաց առեղծուած մեզի համար: Մեր միտքը չարչրկողը սակայն, միշտ նույն հարցումն էր թէ՛ Ռուբէն Սեւակի այս «Պիտի խենթանամ» բանաստեղծութեան աղբիւրը ի՞նչ էր. ուրկէ՞ եկած էր ան:

Առեծուածը լուծուեցաւ ասկէ շաբաթ մը առաջ, Ա. Թոփչեանի շնորհիւ:

Առջի շաբաթ ժընեւ, հայրենի մտաւորականին հետ ժամադրուած էինք: Ինք Հայաստանէն եկած էր հոն, գուիցերիացիներու հրաւերով:

Տեսակցութեան ընթացքին յարգելի գրականագետին ցոյց տուինք Բարսեղ Թուղլանեանի գիրքը եւ յատկապէս՝ Ռուբէն Սեւակի վերաբերեալ մասը:

Նախ՝ Ռուբէն Սեւակի կեանքին, գործերուն եւ գաղափարականին մասին գրածը թրքերէնէ հայերէնի թարգմանեցինք. յետոյ ալ «Պիտի խենթանամ» անունը կրող բանաստեղծութիւնը բառացիօրէն սկսանք թարգմանել:

Բանաստեղծութեան ընթերցումը դեռ իր աւարտին չէր հասած, երբ Ա. Թոփչեան միջամտեց. «Նայեցէք,- ըսաւ,- հիմա այսպիսի նախադասութիւն մը պիտի գայ»: Եւ արտասանեց՝ «Եւ բառերն ալ առանց խենթանալու երգ չեն ըլլար»: Եվ, իրապէս ալ, այդպէս էր հետեւող նախադասութիւնը:

«Սիրելի Զիլինկիրեան,- ըսաւ Ա. Թոփչեան.- այս բանաստեղծութիւնը Ռուբէն Սեւակինը չէ, այլ՝ Պարոյր Սեւակինն է: 1963ին Երեւան հրատարակուած Պարոյր Սեւակի «Մարդը ափի մէջ» գիրքէն վերցուած բանաստեղծութիւն մըն է»:

Իրապէս ալ այդպէս էր: Պարոյր Սեւակին 1963ին Երեւան հրատարակուած «Մարդը ափի մէջ» գիրքին 105րդ էջի վրայ գտնուող «Գժուում եմ», այսինքն՝ «Պիտի խենթանամ» քերթուածն էր այդ:

ԱՐԱՐ ԵՐՐՈՐԴ

Լա՞նք թե խնդանք:

Ո՛չ լանք, ո՛չ ալ խնդանք:

Տարիներ շարու հուկ բողոքեցինք Ռուբեն Սեւակի գրչանունին, ոչ - բուն Սեւակի կողմէ գործածուելուն դեմ, բացատրեցինք ասոր անպատեհութիւնները եւ անկէ գալիք վնասները: Եւ այս վերջինը՝ Բարսեղ Թուղլանեանի Anthologie-ին մէջ կատարուած մեծ սխալը, մեր տեսակետը ապացուցանող մեծագոյն փաստն է:

Բայց Բարսեղ Թուղլանեան յանցաւոր չէ գործուած այս սխալին համար: Բարսեղ Թուղլանեան ինկած է այն ծուղակին մէջ զոր լարած է նուիրականութիւն մը մրոտելով՝ Պարոյր Ղազարեանին Սեւակ անունը տուած Ռուբեն Զարեանը, Սեւակ գրչանունի ըստեղծիչ ու բացարձակ սեփականատէրը եղող նահատակ բանաստեղծ Ռուբեն Սեւակին գրչանունը իւրացուցած, գայն գործածող Պարոյր Ղազարեանը դարձնելով (կամայ-ակամայ) մեղսակից:

Մեր այս մեղադրականէն վրդովողներ եղան անցեալին: Այսօր ալ կրնան դժգոհներ գտնուիլ: Անարդարօրէն սրդողածներուն հետեւեալը կ'ուզենք ըսել.

Անիրաւաբար Սեւակ գրչանունը իւրացուցած, երկրորդ եւ ոչ հարագատ Սեւակին գրական արժանիքին մասին բան մը չունինք ըսելիք: Արժանիք ու տաղանդ խնդրոյ առարկայ չեն այստեղ: Գրական շնորհի հարցը մեզ չի շահագրգոյր այս պարագային: Մեր նիւթը, մեր խնդիրը Ռուբեն Սեւակի ստեղծած գրչանունին ուրիշի մը կողմէ առանց իրաւունք ունենալու սեփականացուիլն է:

Ոչ միամիտ պետք է ձեւանալ եւ ոչ ալ, սխալ ելակետէ մեկնելով, արժանապատուութեան հարց ստեղծել անտեղի կերպով: Իբր թէ արժէք մը ստուերոտելու միտո՞ւմ կայ մեր մօտ: Ամենեւին: Բայց կարելի՞ է հերքել, որ Սեւակ գրչանունը 1907ին, առաջին անգամ, Ռուբեն Սեւակը ստեղծած եւ գործածած է:

Մինչեւ 1907 թ. Սեւակ անունը ո՛չ իբրեւ հասարակ անուն, ո՛չ ալ որպէս յատուկ անուն հայ ժողովուրդէն ներս չէ գործածուած:

Պարոյր Ղազարեանի կողմէ Ռուբեն Սեւակի պատկանող գրչանունին գործածուած ըլլալը, առանց հետեւանքները հաշուելու, անպատասխանատու ընթացք մըն է, որ չ'արդարանար:

Ռուբեն Սեւակ «Բարիին, գեղեցիկին եւ նշմարիտին» հաւատացող սերունդին ներկայացուցիչն էր: Այս հաւատքով ապրեցաւ ան:

Այս հաւատքին պատճառաւ նահատակուեցաւ: Իրաւ գրողը, բանաստեղծը իր կեցուածքովն ու իր ըմբռնումովը, իր գործնական կեանքովը, անհատին տիպարովը օրինակ պէտք է ըլլայ ժողովուրդին:

Իրաւ բանաստեղծը, գրողը ժողովուրդին հայելին է: Ժողովուրդն ալ բանաստեղծին հայելին է ու պարտի ըլլալ, անոր ջամբած դաստիարակութեան, գաղափարականին արտայայտիչը: Ռուբէն Սեւակին ըսածին պէս՝ գրողը, բանաստեղծը իսկական ուղեղն է, առաջնորդն է ժողովուրդին:

ՌՈՒԲԷՆ ՍԵՒԱԿ
... ԵՒ ՀԱՄԱՆՈՒՆ ԳՐՈՂԻ ՄԸ
ԻՆՔՆՈՒԹԵԱՆՑ ՇՓՈԹՈՒԹԵՆԷՆ
ԾՆԱԾ TRAGI-COMEDIE-Ի
ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

ԱՐԱՐ ԶՈՐՐՈՐԴ

Անհարազատ մտաւորական-առաջնորդներ ի՞նչ տեսակ ժողովուրդ մը պատրաստեցին: Անոնք եւ նմանները իրենց անպատասխանատու կենցաղով եւ արեւելումներով չէին կրնար տալ բարիին, գեղեցիկին եւ նշմարիտին հաւատքը ժողովուրդին:

Այդպիսիներուն ստեղծած ժողովուրդը բարին չարէն, իրականը սուտէն, արդարը անիրաւէն զանազանելու կարողութիւնը չունեցաւ:

Այս մասին շատ պատշաճ օրինակ մը տանք. յիշենք Խաչատուր Աբովեանի հրաշալի պատգամը: «Երբ ոռւս մը տեսնէք, խաչակնքեցէք»: Կամ՝ «Օրհնուի այն պահը երբ ոռւսին ոտքը հայկական հողին դպաւ»:

Մօտիկ անցեալի հայրենի մտաւորականութիւնը հայ ժողովուրդին չի հասկցուցին այս պատգամին կարեւորութիւնը: Մատի վրայ համրուող, իրենց կոչումին գիտակից մտաւորականները յարգելի են:

Հայ ժողովուրդը չի հասկցաւ որ Հայաստանի աշխարհագրական ու քաղաքական ներկայ պայմաններու մէջ, երէկ, այսօր եւ վաղը, մեր միակ նեցուկը եւ փրկարարը ոռւս ժողովուրդը կրնայ ըլլալ: Ընդհակառակը, Արեւմտեան պետութիւններու հաշուոյն գործողներու աշխատանքով հայ ժողովուրդին մէջ ստեղծուեցաւ ոռւսերուն

դեմ թշնամութիւն՝ «ոուսը մեզ կը հարստահարէ, մեր ունեցածը կ'առնէ...»:

Տեղին չէ՞ ըսելը. «Նորայր, քու «քարերու երկիր»դ ինչ ունէր որ ոուսերը գայն պիտի գողնային: Որքան ալ շինարար ու տաղանդաւոր եղած ըլլաս դուն»:

Քիչ մը հաշուել գիտցողը տեղեակ է որ, «քարերու երկիր» Հայաստանը իր այդ կացութեան մէջ, իր բնակչութեան միայն մէկ փոքր տոկոսը կրնար կշտացնել:

1920էն ի վեր, եւ մինչեւ այսօր ով տուաւ եւ կու տայ այդ մնացեալը: Ամերիկացի՞ն, անգլիացի՞ն, ֆրանսացի՞ն: Ի՞նչ խարկանք: Ասոնք թուրքին զինակիցները չե՞ն:

Ռուս ժողովուրդը մինչեւ իսկ իր հացէն կտրեց ու հայերուն տուաւ. չմոռնանք այս մէկն ալ: Ինքն ալ իր հաշիւներն ունէր: Գուցէ: Բայց, այսպէս ըլլալով հանդերձ, մեր ըսածը իրականութիւն ըլլալէ չի դադրիր: Անոնք որ տարիներով Հայաստանի մէջ անպարկեշտ միջոցներով հարստութիւն դիզեցին, ամէնէն շատ ոուսերուն դեմ լեզու երկարողները եղան: Չարաշահութեամբ հարստութիւն դիզածներ լեցուցին Քալիֆորնիոյ քաղաքները եւ իրենց պատճառաւ Քալիֆորնիոյ սիւրբարշէտներուն դռներուն վրայ ինչե՛ր գրուեցան «... եւ հայեր հոս չեն կրնար մտնել»: Այս ըսել չէ անշուշտ, որ ամէն արտագաղթող այպանելի է:

Հայ ժողովուրդէն շատեր հաւատացին Միւնիխէն հայկական պետութեան վրայ թոյն ժայթքեցնող այսպէս կոչուած «Ազատութեան ռատիօ»ներու ծառայութեան լծուածներու քարոզչութեան:

Եվ Միւնիխի ռատիօն նորեկ վարորդ Պարոյր Ղազարեանի արկածով մահը վերածեց ոուսերուն կողմէ սարքուած դաւի, երբ բոլոր խղճամիտ հայերը գիտէին անոր ցաւալի արկածի մը հետեւանք ըլլալը:

Հայ ժողովուրդէն զանգուածներ հաւատացին Միւնիխի վարձկաններուն ոուսատեաց վերագրումին, որովհետեւ ժողովուրդը իր ուղեղին մէջ չունէր նշմարիտը՝ սնուտէն, գողը՝ պարկեշտէն, բարեկամը՝ թշնամիէն զանազանելու կարողութիւնը:

* * *

Յիշենք Ռուբէն Սեւակի նահատակուելէ առաջ ընկերներուն տուած պատգամը, .

Թրքանալը նուաստանալ է:

Մենք պիտի պահենք մեր հայութիւնը:

Մենք օրինակ պիտի ըլլանք հայ ժողովուրդին:

Մենք պիտի մեռնինք որ Հայ ժողովուրդը ապրի:

Իցի՛ւ, թէ Պարոյր Ղազարեան ունենար քաջութիւնը, մերժելու Ռուբէն Զարեանի իրեն տուած, նահատակի մը գրչանունը եղող «Սեւակ» անունը: Այս մէկը կրնար ըլլալ մեծագոյն ազդակը հայ ժողովուրդին համար, արդարը եւ անիրաւը, բարին ու չարը, բարեկամը եւ թշնամին նանչնալու նամբուն մէջ, եւ մեր ժողովուրդը կրնար այսօրուան կացութեան չմատնուիլ:

* * *

Եւ հիմա՛ նոր լուր մը: Կը լսենք որ Հայաստանի պետութիւնը, յառաջիկայ օրերուն, նոր օրէնք մը պիտի ընդունի: Այս օրէնքով Հայաստանի մէջ, իւրաքանչիւր գրչանուն իր տիրոջ սեփականութիւնը պիտի ըլլայ: Գրողը բացարձակ տէրը պիտի ըլլայ իր գրչանունին: Եւ ոչ մէկը պիտի չկարենայ գործածել գրողի մը գրչանունը՝ անիրաւաբար:

Այսինքն նոր Պարոյր Ղազարեան մը պիտի չկրնայ գործածել, նոր Ռուբէն Սեւակի մը պատկանող գրչանունը:

Աւա՛ղ, որ նոր օրէնքը յետադարձ ազդեցութիւն չի կրնար ունենալ:

* * *

Ռուբէն Սեւակ նահատակուեցաւ 26 օգոստոս, 1915ին, թուրք մարդասպաններու կողմէ, որովհետեւ ան մերժեց անուն փոխելով թրքանալու անոնց առաջարկը: Բայց հայեր, պիտի շարունակեն ամէն օր նահատակել Ռուբէն Սեւակը, փոխելով անոր անունը կամ ստեղծելով անուններու եւ քերթուածներու շփոթ. նորագոյն եւ ամենէն շառաչուն օրինակը Բ. Թուղլանեանի գիրքն է:

14 Մարտ 1994

«Արարատ», 20, 21 ապրիլ 1994

ԳԱՅՆ ՍԻՒՐ ՄԷՐ

Հովհաննէս Չիլիկյան

Adı - Soyadı. - Name Levon ÇILINGIRYAN.
Babası - Father Rupen Hovhannes ÇILINGIRYAN.
Anası - Mother Janni Frans APEL.
Doğum İrh. yeri İstanbul: 19.6.1913.
Birthdate - Place
Vaftiz Tarihi 19.6.1915.
Date of Baptism
Vaftiz yeri Surp Lusavoriç Ermeni Kilisesi, Pangaltı, İstanbul.
Place of Baptism
Vaftizci - Baptist Papaz Sabak Papazyan (Rev.)
Sağdıç - Sponsor Rev. Gomidas Kevorkyan.
Patrikhane Kayıt No
Patriarchate Registration No H. 6286
Kitise Kayıt No
Church Registration No 263/197

*Yukarıda kimliği yazılı şahsın Ermeni Kilisesi' örf ve adetlerine göre
vaftiz edilerek Ermeni Cemaati mensubu olduğunu gösterir Vaftiz Belgesidir.
This is to certify that the above - identified person is a baptized
member of the Armenian Church and Community.*

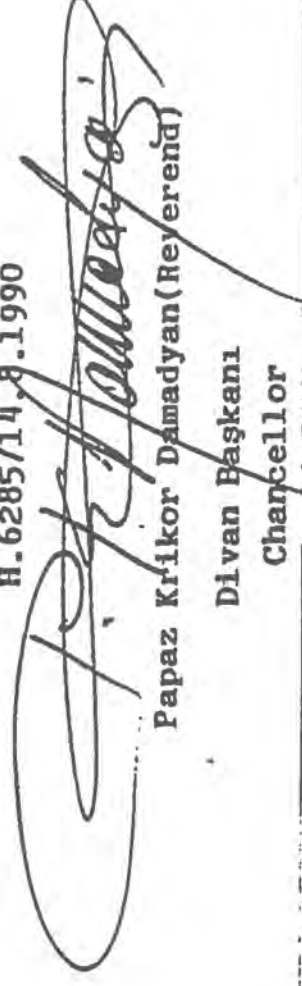
H. 6286/14. 8. 1990

Papaz Krikor Damadyan (Reverend)

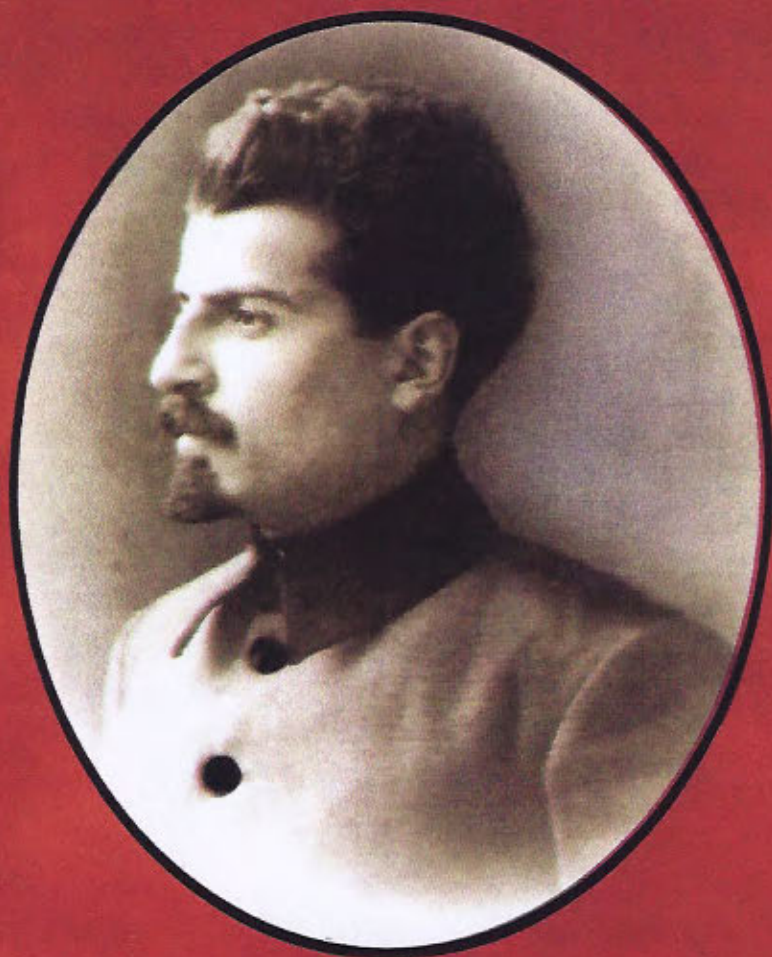
Adı - Soyadı. - Name Samiram ÇİLİNGİRİYAN
Babası - Father Rupen Hovhannes ÇİLİNGİRİYAN
Anası - Mother Janni Frans
Doğum İrh. yeri 27.6.1914 İstanbul
Birthdate - Place
Vaftiz Tarihi 19.6.1915
Date of Baptism
Vaftiz yeri Surp Lusavoriç Ermeni Kilisesi, Pangaltı, İstanbul.
Place of Baptism
Vaftizci - Baptist Papaz Sahak Papazyan (Rev.)
Sağdır - Sponsor Osgan MARDİKİYAN
Patrikhane Kayıt No
Patriarchate Registration No H.6285
Kilise Kayıt No
Church Registration No 263/196

*Yukarıda kimliği yazılı şahsın Ermeni Kilisesi örf ve adetlerine göre
vaftiz edilerek Ermeni Cemaati mensubu olduğunu gösterir Vaftiz Belgesidir.
This is to certify that the above - identified person is a baptized
member of the Armenian Church and Community.*

H.6285/14.9.1990

Papaz Krikor Damadyan (Reverend)
Divan Başkanı
Chancellor

ՅՈՎՆԱՆՆԷՍ ՉԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

ՍՈՒՏԵՐԷ ԵՒ ՄԽԱՂՆԵՐԷ ԱԶԱՏՈՒԱԾ
ՌՈՒԲԷՆ ՍԵՒԱԿԻ
ՆԵՐՈՍԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԻ
ԵՒ ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆԻ
ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՐԵՎԱՆ - 2012

**ԿԸ ՀՐԱՊԱՐԱԿԵՆՔ՝ ՌՈՒՐԷՆ ՍԵՒԱԿԻ ԿՆՈՋ՝ ԺԱՆՆԻ ՍԵ-
ԻԱԿԻՆ 27 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 1915-ԻՆ ԼՈՋԱՆԷՆ ՊՈԼԻՄ ԳԵՐՄԱ-
ՆԱԿԱՆ ԴԵՍՊԱՆԱՏԱՆ ՈՒՂԱՐԿԱԾ ՄԷԿ ՆԱՄԱԿԸ, ՈՐՈՒՆ
ՄԷՋ, ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ԻՐԲ ՊԱՏԱՍԻԱՆԱ-
ՏՈՒ՝ ԳԵՐՄԱՆԱՑԻՆԵՐԸ ԿՊԱՄՐԱՍՏԱՆԷ**

1985-թ.ներին ի վեր մեր գրութիւններուն հետեւողները նկատած են թերեւս, որ 1915-ի Հայկական ցեղասպանութեան մէջ իբր պատասխանատու ամբաստանած ենք թուրքերուն չափ և նոյնիսկ թուրքերէն ալ աւելի՝ գերմանացիները

1985-ին հրատարակուած մեր «Ռուբէն Սեւակ և փրցուելիք ուղեղներ» գիրքին մէջ, առաջին անգամ ըլլալով հրապարակեցինք մեծ հայասեր կարծուած Johannes Lepsius-ի գերմանական վաւերաթուղթերու գիրքէն հատուածներ, որոնց մէջ Johannes Lepsius, Ռուբէն Սեւակին կնոջ Ժաննի Սեւակին և անոր մօր՝ Մարի Արէլին Հայկական ցեղասպանութեան իբր պատասխանատու գերմանացիները ամբաստանող մասերը չէին հրատարակուած:

1919-թ.ին, Պերլինի մէջ լոյս տեսած Ժ. Լեփսիուս-ի այս գիրքը շատ մը հայ մտաւորականներու ծանօթ էր: Բայց ոչ մէկ հայ գրող, 1919-էն մինչեւ 1985-թ.ը Լեփսիուս-ի գիրքին մէջ գտնուող Ռուբէն Սեւակի վերաբերեալ վաւերաթուղթերու մասին արտայայտուած էր:

Հակառակ որ Ժ. Լեփսիուս-ի այս գիրքին մէջ, Ռուբէն Սեւակ 1915-ի Եղեռնի նահատակ *միակ բանաստեղծն էր*, որուն նահատակութեան մասին [անկատար ըլլալով հանդերձ] շատ կարեւոր վաւերագրեր կային:

Աւելին՝ Լեփսիուս-ի վաւերագրերու այս գիրքը՝ ֆրանսերէնի ալ թարգմանուած էր: Եւ մենք, ապշութեամբ նկատեցինք, որ այս

թարգմանութեան մէջ, Ռուբէն Սեւակի մասին վաւերագրերը չէին հրատարակուած:

Այստեղ կրկին պիտի ըսենք՝ թէ Ռուբէն Սեւակ, մանաւանդ դաշնակցականներուն կողմէ գիտակցաբար անտեսուեցաւ, և նպատակաւոր, մոռացութեան ենթարկուեցաւ, և Ռուբէն Սեւակի դիւցազնական և գարհուրելի կեանքի պատմութիւնը, քողարկուեցաւ:

Այստեղ կը հրապարակենք բացառիկ փաստաթուղթ մը:

Այս փաստաթուղթին մէջ Ռուբէն Սեւակին կինը՝ Ժաննի Սեւակ, որ ձեռագրով կ'ամբաստանէ գերմանացիները, իբր պատասխանատու Հայկական ցեղասպանութեան:

Այս գրութիւնը, Ժաննի Սեւակին Լոզանէն 27 Հոկտեմբեր 1915-ին, Պոլիս՝ Գերմանական դեսպանատուն ուղարկած մէկ նամակն է:

Ժաննի Սեւակ, Պոլսոյ մէջ, Գերմանական դեսպանատունէն իր ամուսինին նահատակութեան լուրին տեղեկանալէ յետոյ, 16 Սեպտեմբեր 1915-ին, Պոլսէն կը մեկնի իր երկու զաւակներուն և մօրը հետ, դէպի Զուիցերիա:

Եւ Ժաննի Սեւակ, Լոզան հասնելէ միջոց մը ետք, ամուսինին ցաւը սրտին մէջ ըլլալով, այս անգամ նամակով մը կը դիմէ Պոլսոյ Գերմանական դեսպանատունը, որ գերմանացիները գոնէ ազատեն մնացեալ հայերը, թրքական բարբարոսութենէն:

Ժաննի Սեւակին այս նամակը՝ վեհանձնութեան և բարեսրտութեան բացառիկ մէկ արտայայտութիւնն է:

Ժաննի Սեւակին ձեռագիր նամակին պատնէնը [ուղղուած Պոլսոյ Գերմանական դեսպանատուն] մեզի նուիրեց փրօֆ. Վահագն Տատրեանը 5-10-1992-ին: Զայն, իր պրպտումներուն շնորհիւ, գտած էր այն ատենուան Գերմանիոյ մայրաքաղաքը եղող Bonn-ի պետական արխիւներուն մէջ:

Այստեղ, կրկին մեր խոր երախտագիտութիւնը կը յայտնենք փրօֆ. Վահագն Տատրեանին:

Կը հրապարակենք նախ այս գերմաներէն նամակին հայերէն
թարգմանութիւնը

Կայսերական Գերմանիոյ Դեսպանութիւն Ի Կոստանդնուպոլիս

Թոյլ տուէք համակ նուիրումով ներկայացնել հետեւեալ խնդրանքը

Թրքական պաշտօնէութեան մօտ ամենաազդու կերպով նորէն միջամտե-
լով, ի սէր Աստուծոյ, ապացուցէք այս սարսափելի գրպարտութիւնները:
Վնական հրամանով մը ազատեցէք, ինչ որ կարելի է փրկել: Անմեղ կանանց,
երեխաներու, հիւանդներու եւ ծերերու արիւնը, որ մինչեւ երկինք կը պողայ,
Գերմանիոյ վրայ նզովք, Գերմանիոյ վրայ անէծք կրնայ բերել, եթէ չ'ընէ այն
ամենը, ինչ որ կը գտնուի իր երկաթեայ ուժերուն ներքոյ:

Ամենախորին յարգանքով,
Կը ստորագրեմ բոլորանուէր՝

Լոզան, 27 Հոկտեմբեր 1915

Հելեն Զիլինկիրեան, ծնեալ Ապելլ

Լոզանի մէջ, Ժաննի Սեւակին հոգեկան չարչարանքը՝ կրկնակի
էր: Ան կը տառապէր, Ռուրէն Սեւակի նահատակութեամբ: Եւ ան
կ'ողբար իր ամուսինին կորուստը:

Բայց, նոյն ատեն, իր սրտին մէջ ունէր այն զարհուրելի
մղձաւանջը, որ Ռուրէն Սեւակի նահատակութեան և հայ ազգին
ցեղասպանութեան ենթարկուելուն պատասխանատուները՝ գերմա-
նացիներն էին, այսինքն՝ իր ցեղակիցները, իր արիւնը կրող իր
եղբայր ազգակիցները:

Եւ Ժաննի Սեւակ չէր ուզեր հաւատալ այս սարսափելի
իրականութեան:

Թեեւ, Պոլսոյ մէջ, իր ապրած վերջին տառապալից օրերուն,
Պոլսոյ գերման իշխանաւորներուն իր ամուսինը փրկելու համար
որեւէ ազդու միջամտութիւն չկատարելը տեսնելով, հասկցած էր
իրականութիւնը:

Բայց արդեօ՞ք... միշտ հարցական մը կար իր մէջ:

Իբր գերմանացի իր մէջ ունեցած այս յանցապարտի զգացումը, տելական կը չարչարէր զինքը:

Այդ պատճառով, այս հոգեկան ընդվզումով գրեց Պոլիս, իր ազգակիցներուն, Պոլսոյ Գերմանական դեսպանատան որ ապացուցանեն, եթէ կրնան, թէ սուտ է, սարսափելի գրպարտութիւն այն ամբաստանութիւնը, որ հայ ազգին ցեղասպանութեան պատասխանատուները գերմանացիներն են:

Սւ «գրպարտութեան» սուտ, անհիմն ըլլալուն ապացոյց - հաստատումին սպասելով հանդերձ, իր այս նամակով կը խնդրէր նաև, Պոլսոյ գերմանական իշխանաւորներէն, որ գոնէ հրամանով մը

- 8. Nov. 1915 10¹² 179
9701

An die Kaiserlich Deutsche Botschaft in Konstantinopel.

Engende Bitte gebiete ich mir ganz ergebenst vorzutragen:

Bewahren Sie ein Götze. Willen durch nachmaliges allerergründetes
Einschreiben bei der türkischen Behörde, die Unmoralität dieser
forditbaren Anschuldigung. Rätten Sie durch definitiven Befehl,
was noch zu retten ist. Das Blut der Unschuldigen, Frauen, Kinder,
Kranke und Greise schreit zum Himmel, der Deutschland mit
einem Fluche treffen könnte, wenn es nicht alles tut was in
seinen irdischen Kräften steht.

In tiefster Ehrfurcht
zeichne ganz ergebenst

Hilone Hililinguerian geb. Quell.

Հայ. ԲՏԿ 97 2

Kausanne den 27. Oktober 1915.

փրկեն մնացեալ հայերը, ուր «անմեղ կիներուն, երախաներուն, նիւանդներուն եւ ծերերուն արիւնը՝ երկինք կը բարձրանայ»:

Եւ կրնային ընել գերմանացիները՝ այս ամենակենսական մարդկային միջամտութիւնը, երբ 1915-ին, Գերմանիոյ «Երկաթեայ ուժը» ամենագործ իշխանաւորն էր Թուրքիոյ մէջ:

Եւ ժաննի Սեւակ մարգարեական նախատեսութեամբ մը զգուշացուց գերմանացիները՝

Եթէ, ձեր ունեցած երկաթեայ ուժով [Թուրքիոյ մէջ 1915-ին, գերմանացիներն էին այդ երկրին տերն ու տիրականը] չփրկէք մնացեալ հայերը, անոնք անեծք պիտի տեղացնեն ձեր գլխուն:

Եւ 1939-էն սկսեալ մինչեւ այսօր, Գերմանիան ենթարկուած է ժաննի Սեւակի նախատեսած անեծքին: Այսօր Գերմանիան, ամէնօր, կ'ապրի «նոյնքոսք» ըսուած մըղձաւանջը:

* * *

Եւ գերմանացիներու «Երկաթեայ ուժը», որեւէ բան չըրաւ ազատելու համար հայերը:

Ընդհակառակը:

Գերմանացիները, մինչեւ 1918-ը թիկունք կանգնեցան հայերուն դէմ կատարուած թրքական բարբարոսութիւններուն:

Եւ Արեւմտահայաստանը «Գողգոթա»յի մը վերածուեցաւ:

Հայաստանը պիտի ոչնչացուէր, որ անոր տեղը գորաւոր և միակտուր Թուրքիա մը ստեղծուի:

Այսպիսի Թուրքիա մը անհրաժեշտ էր իրենց

* * *

Ժաննի Սեւակ տեսաւ և շատ լաւ հասկցաւ կատարուած սադրանքները:

Հեռացաւ գերմանացիներէն և Գերմանիայէն:

Եւ մինչեւ վերջին շունչը Ֆրանսա ապրեցաւ՝ իբր հայ: Եւ մանաւանդ՝ գերմանական անցագիրը նետեց և նախընտրեց իր ամուսնին՝ Ռուրէն Սեւակին պատկանած «ազգ»ին հպատակութեամբ ապրիլ: